

ти
11024
от

ЖАВНО КНИГОИЗДАТЕЛСТВО

БЪЛГАРСКИТЪ ТЮТЮНЕВИ ПРОИЗХОДИ

ОТЪ

СЖБЧО НЕНОВЪ

(Експертъ по тютюнитъ при Централната кооперативна банка)

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1928

Ш 11024
ах

Таб 217.8/1

Българският тютюнев произход.

(Отъ търговско-техническо гледище)

Д. 1244/1983

1. Бѣгла характеристика на тютюневото производство.

Характерното при обработването на тютюна е това, че при отглеждането му е необходимо голѣмо търпение и постоянство, непрекъснато следене и грижи. Действително, тютюна е по-доходенъ отъ другитѣ култури, но трудътъ и грижитѣ, необходими за отглеждането му, сж много по-голѣми, отколкото при другитѣ култури. При отглеждането на тютюна нѣма паузи, както е при зърненитѣ култури, при които, следъ посѣване семето, се чака да узрѣятъ и следъ това почва жетвата и вършитбата, които не траятъ дълго; съ прибиране на житото въ хамбара и грижитѣ на стопанина се почти свършватъ. При тютюна грижитѣ сж непрекъснати. Започва се съ подготвяне на разсаднитѣ лехи, изборъ и посѣване семето, поливане и плевене лехитѣ, подготвяне бждащата тютюнева нива, пренасяне разсада на нивата, разсаждането му стъркче по стъркче, поливане въ началото, плевене и прекопаване нивата, грижи по отстраняването на появилитѣ се болести и пр. Следъ това започва брането, — не наведнѣжъ, а както постепенно трѣбва да става — „на рѣце“, низане, сушене, елпезиране (пасталуване), денкуване и наглеждане до продаването му.

Трѣбва да се признае, че българина е много работливъ, но е нехаенъ, особено когато липсва контролъ. Сангвиничния темпераментъ наддѣлява въ края на крайщата надъ търпението му и когато е вече близко да вкуси отъ резултатитѣ на вложенитѣ усилия, той нерѣдко остава работата недовършена. Той мжно дочаква резултата на една по-продължителна работа и съ това подценява наполовина направеното до тогава. Тютюна изисква неизмѣримо търпение, особено въ крайнитѣ му етапи — елпезирането, денкуването и постоянното му наглеждане, за да не се запари, или пресуши въ последствие, — етапи, които именно даватъ крайниятъ обликъ на стоката, която търговеца ще купи.

По-голѣмиятъ интересъ и търпение, които трѣбва да вложи нашиятъ тютюнопроизводителъ, се налагатъ отъ общото свърхпроизводство на тютюна въ близко източнитѣ страни и отъ произтичащата отъ това конкуренция. Напоследъкъ търговцитѣ купуватъ само доброкачественитѣ, добре отгледани и пазени тютюни. Сжщо и тютюневитѣ кооперации вървятъ по тѣхнитѣ стѣпки и не прибиратъ въ складоветѣ на кооперациитѣ тютюни, ако не сж подредени и запазени добре.

Вънъ отъ редицата общи познания, които трѣбва да владѣе тютюнопроизводителя, за да произвежда добри тютюни, той трѣбва да познава и по-специалното обработване на отдѣлнитѣ отродици тютюнъ, всѣка една отъ които притежава свои характерни особености и се нуждае отъ по-специално третиране.

Въ настоящият трудъ сж дадени описанията на българскитѣ тютюни по произходъ, названи съ техническитѣ наименования, които сж приети въ тютюневата ни търговия.

2. Нѣколко думи за климата и почвата.

Всѣко растение, за да успѣва нормално, изисква специфични климатични и почвени условия. Това важи и за тютюна.

Тютюнъ се произвежда най-добре тамъ, кждето пролѣтътъ започва по-рано. Ранната пролѣтъ спомага, да може разсадътъ да се засади по-рано по тютюневитѣ ниви, т. е. да бжде по-рано готовъ. Нужно е топло лѣто, съ умѣрени валежи, за да може растението да се развива спокойно и нормално. А късната есенъ дава възможность да узрѣятъ и най-ценнитѣ листа къмъ върха — учоветѣ. Отглеждането на ароматичнитѣ тютюни изисква преди всичко топълъ климатъ, тъй като за узрѣването имъ е необходима температура $+20$ до 25°C .

Като правило може да се вземе, че тютюнътъ вирѣе тамъ, гдето се отгледва и лозата, но по-хубавъ тютюнъ се произвежда въ тѣзи страни и мѣста, кждето летото е по-топло и по-дълго. При това нужно е тютюневитѣ растения да не сж изложени на севернитѣ студени вѣтрове; силнитѣ вѣтрове очукватъ листата на тютюна и ги подценяватъ. При избора на тютюневитѣ ниви трѣбва да се предпочитатъ запазенитѣ отъ силни вѣтрове, изложени на припекъ и слабо наклонени мѣста. Характерно е, че най-фини и ароматични тютюни се произвеждатъ въ мѣстности, гдето климатичнитѣ и топографични условия способствуватъ за по-силно нагрѣване на почвата презъ вегетационниятъ периодъ.

Знае се, че главнитѣ съставни елементи на растенията, тъй и на тютюновото растение сж: азотъ, фосфоръ, калий и калций. Най-важниятъ отъ тѣзи елементи за почвата, на която расте тютюневото растение, е калциятъ. Тютюневото растение може да се посочи като класически примѣръ на варовито растение; безъ калций въ почвата е немислима тютюневата култура¹⁾. При това присѣтствието на варовика въ почвата обуславя по-висока температура и по-малко съдържание на вода²⁾. Той лесно и силно се нагрѣва отъ слънцето и задържа за дълго топлината ѝ. Това потвърждава и проф. И. Странски въ своитѣ изучвания на срѣднитѣ (централнитѣ) Родопи. Той казва за физическитѣ свойства на варовицитѣ, че тѣ сж „дребнозърнести, съ грапава повърхность, най-често съ сивъ цвѣтъ, т. е. такива, които благоприятствуватъ най-доброто нагрѣване и по-мжното охлаждение“³⁾.

Ето защо, напълно благоприятни за отглеждането на тютюна сж онѣзи мѣста, които сж изложени на слънцето, които сж топли и запазени отъ студени и силни вѣтрове, които сж относително бедни откъмъ органически вещества (хумусъ) и които съдържатъ повече варовици.

¹⁾ В. Г. Арnaudовъ. — Върху състава на пепелъта на нѣкои български тютюни и отношението имъ къмъ мѣстонахождението, почвата и климата. — Годишникъ на Софийски университетъ. Кн. 3/1927 г.

²⁾ G. Kraus. — Boden und Klima auf kleinster Raum. Jena 1911.

³⁾ И. Странски. — Растителни отношения въ срѣднитѣ Родопи. — Сборн. на Бѣлг. Академия на наукитѣ. Кн. XVII. София. 1921.

Като най-добри почви се препорѣчватъ глинесто-пѣськливитѣ, легко провѣтриви почви. Глината задържа влагата, необходима за нормалната вегетация, а пѣськътъ прави почвата рохкава, провѣтрива и по-удобна за тютюневото растение да абсорбира нуждитѣ му хранителни вещества. Въ такива ниви, почвата на които е образувана отъ наноситѣ на разпадащитѣ се околни скали, се намиратъ дребни камъчета, които регулиратъ температурата въ почвата презъ горешитѣ лѣтни дни и нощи. Често пѣськливитѣ почви, образувани отъ рѣчни наноси, даватъ свѣтълъ тютюнъ, който се отличава съ по-добра горимось. Такива сж всички тютюни отъ българската Македонска областъ, Дупнишкитѣ, Орта-Кьойскитѣ, Свиленградскитѣ и други. Присѣтствието на калий въ почвата и то въ единъ задоволителенъ процентъ, обуславя добрата горимось на тютюна, което между многото качества, които трѣбва да притежава е едно отъ най-важнитѣ. Въ своитѣ изследвания върху състава на пепелъта на нѣкои български тютюни, г. В. Г. Арnaudовъ казва: „Изобщо нашитѣ тютюни се характеризиратъ като богати съ калий, а следователно и съ много добра горимось“.

Геологичнитѣ изследвания на българскитѣ планински вериги, въ недрата и склоноветѣ на които се огледва хубавиятъ и ароматиченъ тютюнъ показватъ, че тѣ съдържатъ много варовици въ най-разнообразнитѣ имъ видове: мрамори, обикн. варовици, мергели и други.

Варовитиятъ теренъ, който е отъ грамадно значение за аромата и доброкачественостъ на тютюнитѣ, се потвърждава и отъ широкото разпространение въ насъ на известни, привързани къмъ варовика, флористични видове — тъй нареченитѣ *Kalkpflanzen*¹⁾.

Южна България (включително юго-западна България и то главно долините на рѣкитѣ Струма и Мѣста), въ която се произвеждатъ ароматичнитѣ източни тютюни, се намира въ много благоприятни температурни условия. Тя лежи между 42 и 43° северна ширина. Срѣдната годишна температура на много мѣста въ южна България надминава съ половина до 1° срѣдната годишна температура, отговаряща за тази ширина. Трѣбва да се отбележи, че южна България се загражда на северъ отъ огромния масивъ на Стара-Планина — Балкана, което обстоятелство указва върху климата ѝ важно и благотворно влияние.

Срѣдната годишна температура въ южна България е 12.2°C , а срѣдната вегетационна температура за тютюновото растение, — отъ началото на месецъ априлъ до края на месецъ септемврий, е 18.5°C .

Характернитѣ белези на тракийския климатъ сж: 1) мегка зима въ връзка съ влиянието на югоизточнитѣ вѣтрове отъ Бѣло море; 2) топло лѣто и есенъ и 3) относително висока температура, която се дължи на силното нагрѣване на почвата презъ лѣтнитѣ месеци²⁾.

Така се обяснява вирѣнето на южни растения въ насъ като: памукъ, сусамъ, макъ, бадеми, фасъци и други.

¹⁾ Н. Стояновъ. — Тютюна въ връзка съ разпространението на срѣдиземно-морската растителность въ Южна България. София, 1922 год. Издание на сдружението на тютюневитѣ фабриканти и експортйори въ България.

²⁾ Н. Стояновъ. — Тютюна въ свръзка съ разпространението на срѣдиземно-морската растителность въ Южна България. — София, 1922.

Разпредѣлението на валежитѣ е нормално и за по-голѣмата частъ отъ южна България се движи отъ 500—600 м. м. годишно.

Горнитѣ безспорни научни наблюдения и изследвания идатъ да ни убедятъ, че България притежава напълно необходимитѣ климатически и почвени условия, за доброто вирѣне на ароматичнитѣ тютюни.

Следователно, това, което зависи отъ природата за производството на хубави, ароматични тютюни, ние го имаме. Остава и човѣка да направи необходимото: да подбере семето, да установи най-подходящия сортъ за даденъ районъ, да отгледа, запази и подреди тютюня споредъ изискванията на техниката и пазаря: тогава само тютюнопроизводителтъ ще може да използва напълно доходността, облагитѣ на това ценно производство, което тъй щедро му е дадено отъ природата.

3. Популярнитѣ видове и типове тютюни въ България.¹⁾

Ориенталскитѣ тютюни, които служатъ за правене папироти, или по-скоро за „подправяне западнитѣ хармани на тютюни за папироти“, сж главно два вида: *дребнолистни* и *едролистни*, — или нареченитѣ за сега съ турскитѣ наименования и така известни въ търговския тютюневъ пазаръ — *басми* и *баши-балии*.

Басмитѣ сж дребнолистни тютюни, съ голѣмина на листата отъ 5 до 20 см. Листътъ имъ е неженъ, заобленъ, богатъ по съдържание съ смолисти вещества и съ специфиченъ, неженъ ароматъ. Въ истинскитѣ си и свършенъ видъ басмитѣ вирѣятъ единствено по цѣлото земно кълбо въ Кърджалийско-Ксантийската областъ и то по високитѣ, изложени на припекъ мѣста, съ силно варовита почва. Тѣ се срѣщатъ и въ други райони, по-добре изложени на слънцето скатове и тераси на огромния Родопски масивъ, — като напр. въ Станимашко, а сжщо и на други мѣста въ България, въ Мелнишко, Неврокопско, Г.-Джумайско, но отгледванитѣ въ последнитѣ райони басми все се отличаватъ отъ басмитѣ, отгледвани въ Кърджалийско-Ксантийско, — която областъ е най-благодатната имъ люлка.

Баши-балиитѣ сж едролистни тютюни, листата на които нѣгде достигатъ до 40 см. Тѣ се дѣлятъ по формата на листа на три типа:

1) *Сагъръ-дили* (волски езикъ); листата му иматъ форма на сплескана елипса съ заострени краища, или свършващи къмъ дръжката съ слаби израстъци. Листътъ е неженъ, съ срѣдна голѣмина и силенъ ароматъ. Този типъ тютюнъ е добре известенъ съ своята мекота и лекостъ при пушене, а сжщо съ лекото тегло на листата, което ги прави много рентабилни въ папиротната индустрия. Такива сж въ насъ повечето и най-добри тютюни „баши-балж“: Македонскитѣ тютюни съ произходъ Горна-Джумая, Мелникъ, Петричъ, Неврокопъ, — сжщо и Цупница, южно-българскитѣ тютюни — Пловдивската и Станимашка яки, Хасковскитѣ балканъ и тѣзи отъ басейна на р. Арда — Кошу-Казакъ, Орта-Кьой и други.

¹⁾ За улеснение на читателитѣ даваме следващитѣ кратки обяснения изъ тютюневата терминология, като правимъ сжщевременно и едно разпредѣление на нашитѣ тютюни по тази популярна, търговска класификация.

2) *Каба-кулакъ* (меки уши); листата му иматъ формата на издута елипса съ голѣми израстъци (уши) къмъ дръжката. Листътъ е повече едъръ, не тъй неженъ (въ зависимостъ отъ качествата на почвата), мекъ при пушене и съ леко тегло. Такива сж въ насъ частъ отъ полскитѣ тютюни.

3) *Чиплакъ-боазъ* (гола шия); така се наричатъ всички тютюни, на които петурата на листата не почва веднага отъ тютюневото стебло, а има една гола дръжка отъ 3 до 5 см. Формата на листата е различна, — сплескана или издута елипса, не рѣдко и конусообразна. Листата сж едри, на пушене тютюнътъ не е мекъ, а остъръ (сертъ). Такива тютюни се срещатъ въ насъ въ северна България — Делиормана.

Прехода между басмата и баши-балата е *лъжливата (таклитъ) басма*, известна въ търговията подъ името „*обикновена басма*“. Тя е едно израждане на басмата, причинено отъ кръстосването ѝ съ баши-балата при оплодяването; нѣкои приематъ, че съ засаждането на разсадъ отъ басма върху богата съ хумусъ почва, която съдържа повече органически вещества и която дава по-пълна вегетация на тютюневото растение, басмата се изражда; трѣбва да се отбележи, че басмата, — наречена още „истинска басма“ (хасъ басма) за разлика отъ „обикновенната басма“ (таклитъ басма), — вирѣе само на слаби, бедни, каменливаровити почви. За израждането на басмата влияятъ и климатическитѣ условия: засѣнчени (студени) почви, повече валежи, късна пролѣтъ и др.

По формата си, листата на обикновенната басма не сж тъй заоблени, както на истинската басма и наподобаватъ повече формата на типа сагъръ-дили, листата имъ не сж тъй нежни, не сж тъй съдържателни и голѣмината имъ достига до 25—30 см.

Въ търговията на тютюна е прието съ наименованията „басма“ и „баши-балж“ да се означава начинътъ и видътъ на манипулацията, които наименования въ последствие сж се предали на така манипулиранитѣ тютюни.

Наименованието „басма“, ще каже въ тука употребената смисълъ на думата — притискаемъ, — т. е, листата се нареждатъ едно до друго „притиснати“ — безъ да се връзватъ дръжкитѣ имъ, който начинъ на манипулиране е наложенъ впрочемъ отъ самия дребенъ листъ на тютюна, като по-удобенъ.

„Баши-бали“ ще каже — вързана глава. При този начинъ на манипулация листата, по 40—50 броя, се връзватъ отъ къмъ дръжкитѣ въ отдѣлни снопчета, наречени пастали. Отъ това, дали листата въ пастала сж поставени съ широко разположени дръжки, — като отрязано ветрило — имаме манипулация „*широкъ пасталъ*“, а когато при правенето на пастала дръжкитѣ се поставятъ една върху друга, то имаме манипулация „*тѣсенъ пасталъ*“.

Това сж популярнитѣ наименования на видоветѣ и типове на тютюнитѣ по начинъ на манипулацията не само въ насъ, но и въ всички ориенталски тютюнопроизводителни страни, съ много отклонения и наименования, съ които е богата тютюневата терминология.

Вънъ отъ тѣзи общи техническо-търговски наименования, въ тютюневата търговия сж приети още редица термини, съ които се назовава

мѣстопроизхода на дадена партида тютюнъ, които въ повечето случаи носятъ наименованията на административнитѣ или голѣми тютюнопроизводителски центрове — (Дупница, Г.-Джумая, Кърджали — Джебелъ, Пловдивъ — Яка, Орта-къой, Хасково — Балканъ) и съ които термини за нѣкои се назовава едновременно както мѣстопроизхода по области (райони), така и географо-топографическото положение (поле, балканъ, яка и полу-яка) на тютюна. Всѣко едно отъ тѣзи наименования обхваща произхода на тютюнитѣ отъ една дадена областъ (районъ), известна съ единъ, или два сорта, съ свойствени ней само климатъ и почва. Споредъ начина на манипулацията, трѣбва да се поменатъ и другитѣ названия, известни въ манипулацията на близко-източнитѣ тютюни: калжпъ, куйрукъ, тонга, ярма и др., — всѣко едно отъ които названия означава точно видътъ на манипулацията, свойственъ на даденъ, съответенъ произходъ и качество на тютюна.

Ако се вземе предъ видъ този начинъ на поддѣление на тютюнитѣ въ България (при днешнитѣ ѝ граници), то при предположение, че срѣдната тютюнева реколта се движи между 25—30 милиона кгр. годишно, отдѣлнитѣ видове тютюнъ, споредъ досега описаната класификация, биватъ застъпвани въ следнитѣ количества:

Басма: истинска басма около	2.5— 3.0	мл. кгр.
обикнов. " " " " " " " " " " " "	1.5— 2.0	" "
Всичко	4.0— 5.0	" "
Баши-балж: сагъръ-дили около	14.0—17.0	" "
каба-кулакъ " " " " " " " " " " " "	6.5— 7.0	" "
чиплакъ-боазъ " " " " " " " " " " " "	0.5— 1.0	" "
Всичко	21.0—25.0	" "

Раздѣлени горнитѣ количества, при срѣдно годишно тютюнево производство — 25 мл. кгр. (и то само експортни тютюни), се подреждатъ следнитѣ количества по произходъ на известнитѣ вече търговски марки въ тютюневия пазаръ:

Басма: Джебелъ-басма — Кърджали	около	2.0	мл. кгр.
" " — Мелн.—Петр., Неврок.—Г.-Джум. " " " " " "	"	0.5	" "
Обикнов. " " " " " " " " " " " "	"	1.5	" "
Баши-балж: Дупница	"	2.0	" "
Кошу-Кавакъ—Орта-къой	"	1.5	" "
Горна-Джумая	"	1.0	" "
Мелникъ—Петричъ	"	1.0	" "
Неврокопъ	"	1.0	" "
Пловдивъ—яка (съ Т.-Пазарджикъ и Пещера) " " " " " "	"	1.5	" "
" —полу-яка(съ Т.-Пазардж. и Пещера) " " " " " "	"	2.0	" "
" —поле (съ Т.-Пазарджикъ)	"	2.5	" "
Станимашка—яка (басма) } манипулация	"	0.5	" "
" —полу-яка } на басма	"	0.5	" "
" —поле	"	1.0	" "
Хасково—Харманли—Свиленградъ: " " " " " "	"	1.0	" "
" —балканъ	"	1.5	" "
" —полу-балканъ	"	2.0	" "
" —поле	"	2.0	" "
Кюстендилъ, Кавакли и др. по-малки произходи " " " " " "	"	2.0	" "
Всичко	"	25.0	" "

4. Тютюневи области и произходи.

Въ географическо отношение тютюнева България може да се поддѣли на 5 голѣми области, които въ Южна България се очертаватъ най-добре отъ басейнитѣ на голѣмитѣ рѣки: Марица, Арда, Струма, Мѣста и Тунджа, а северна България се отдѣля въ една самостоятелна, голѣма тютюнопроизводителна областъ.

Тѣзи петъ тютюнопроизводителни области обхващатъ:

- I. Басейна на рѣка Марица,
- II. Басейна на рѣка Арда,
- III. Басейна на рѣкитѣ Струма и Мѣста,
- IV. Басейна на рѣка Тунджа и
- V. Северно-българската областъ.

I. Басейна на рѣка Марица.

За тютюневото производство е отъ значение срѣдниятъ басейнъ на рѣка Марица, отъ Пещера—Пазарджикъ до Свиленградъ. По склоноветѣ на Родопитѣ, които изобилствуватъ съ варовни наноси и сж добре изложени на слънцето, вирѣе ароматичната „Родопска Яка“, която въ своето протежение има различни наименования:

Пловдивска Яка (въ която се включватъ Пазарджишката Яка и Пещерската Яка); по на изтокъ следва

Станимашката Яка, а още по на изтокъ лежи

Хасковската Яка, известна въ търговията подъ името Хасковски Балканъ (въ който се включватъ Харманлийскиятъ Балканъ и Свиленградскиятъ Балканъ).

Въ политѣ на Родопитѣ е „Родопската Полу-Яка“, известна подъ търговското име южно-Българска Полу-Яка, която има сжщитѣ наименования на яката, отговарящи на административнитѣ центрове:

Пловдивска Полу-Яка (въ която се включватъ Пазарджишката Полу-Яка и Пещерската Полу-Яка), по на изтокъ лежи

Станимашката Полу-Яка и още по на изтокъ лежи

Хасковската полу-Яка, известна въ търговията подъ името Хасковски Полу-Балканъ (demibalkan), въ която се включватъ Харманлийскиятъ Полу-Балканъ и Свиленградскиятъ Полу-Балканъ.

Въ низината на рѣка Марица, гдето преобладаватъ пѣсчнитѣ наноси, вирѣе тютюна, известенъ подъ името южно-Българско поле (ова):

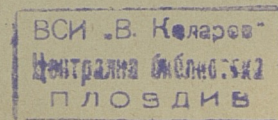
Пловдивско Поле (респект. Пазарджишко Поле),

Станимашко Поле и

Хасковско Поле (въ което се включватъ Харманлийското Поле и Свиленградското Поле).

II. Басейна на рѣка Арда.

Разположенъ е въ недрата на централнитѣ и източни Родопи. Представлява лабиринтъ отъ планински вериги и върхове, набраздени на мѣста съ непристъпни долове и пропасти. По склоноветѣ, тераситѣ и долинитѣ, образувани отъ тѣзи планински масиви, сж свлечени отъ вѣкове отъ голитѣ върхове ценнитѣ варовити наноси, върху които се

отгледва финният Джембелски тютюн. Горният басейн на рѣка Арда преди присъединяването на тѣзи области къмъ България — до 1913 год. — е влизалъ въ Ксантиската тютюнева област и е носилъ общото название „Ксанти Джебелъ.“

Басейна на рѣка Арда може да се поддѣли на 2 голѣми области споредъ вида на тютюна: А. Басменска област и Б. Баши-Балийска област.

А. Басменската Область лежи непосредствено на северъ отъ гр. Ксанти, по горното течение на рѣка Арда и включва следнитѣ басменски произходи:

1. Райково—Устово (Ахж-Челеби)
2. Чамъ-Дере.
3. Акъ-Бунаръ.
4. Егри-Дере.
5. Дарж-Дере.
6. Гявуръ-Дере.
7. Кирли.
8. Шехъ-Джумая.
9. Султанъ-Ери.

Понеже главния центъръ, гдето се свличатъ и манипулиратъ басмитѣ, е гр. Кърджали, то отъ това и басмитѣ сж добили наименованието си „Джебелъ-Басма—Кърджали“, както преди присъединяването имъ къмъ България сж се наричали „Ксанти—Джебелъ.“

Б. Баши-Балийската Область обема срѣдния басейнъ на р. Арда. Южно отъ рѣка Арда сж произходитѣ: Кошу-Кавакъ и Орта-Къой.

Северно и по течение на рѣка Арда сж произходитѣ: Кърджали-Балканъ и Арда-Бою.

До присъединяването басейна на рѣка Арда къмъ България, тютюнитѣ сж се свличали и манипулирали главно въ градоветѣ Ксанти и Кавала, гдето е било естественото имъ дебуше — къмъ Бѣло море. Новата неестествена граница между България и Гърция отъ 1918 год., създаде голѣми трудности за тази област и по настоящемъ сж голѣми още мъжнотиитѣ за повдигането на този край, за да му се даде онова цвѣтуще благосъстояние, което съответствува на отличнитѣ му финни тютюни. Ширококолейната (нормална) желѣзно-пѣтна линия, която сега усилено се работи, благодарение отпуснатия бѣжански заемъ, ще свърже Кърджалийско съ централната южно-българска линия София—Бургасъ и ще оживи този цененъ, откъснатъ за сега край.

III. Басейна на рѣкитѣ Струма и Мѣста.

Тютюнищата на тази област се гнѣздятъ въ долини и котловини, обградени съ високитѣ планини Рила, Верила, Осогово, Малешъ, Коньова и Родопитѣ, а между двѣтѣ рѣки се издига величествената Пиринъ планина.

Наносътъ, свлеченъ отъ тѣзи планини, състоящъ се повече отъ кварцови и гнайсови шисти, дава условия за производство на ароматиченъ свѣтълъ тютюнъ, а високитѣ планински масиви предпазватъ тютюнитѣ отъ студентѣ вѣтрове и даватъ възможность на тютюна правилно да се развива.

По долината на рѣка Струма имаме следнитѣ тютюневи произходи:

1. Дупница,
2. Горна-Джумая и
3. Мелникъ—Петричъ.

Произвежда се главно „баши-балж“ — тънко-листенъ и ароматиченъ тютюнъ, отличаващъ се съ свѣтлия си цвѣтъ, лекъ на тегло и съ отлична горимостъ. Въ Мелнишко се произвежда и „басма“, а сжщо по-малко и въ Петричко и Горно-Джумайско.

По долината на рѣка Мѣста (Кара-Су) имаме само единъ тютюневъ произходъ — Неврокопъ. Старъ тютюнопроизводителски край, числящъ се до 1913 год. въ Кавалската тютюнева област, споредъ разпредѣлението на Отоманската тютюнева режия. Произвежда „баши-балж“ отъ типътъ „Сагаръ-Дели“, равноцененъ по вътрешни и външни качества на Просеченъ (Persischan).

Разлога—Банско е още новъ тютюнопроизводителенъ край въ горното течение на рѣка Мѣста.

IV. Басейна на рѣка Тунджа.

Въ басейна на рѣка Тунджа за отбелязване сж следнитѣ тютюневи произходи:

Казанлъкъ. — Въ известната Казанлъшка розова долина, която отъ 5—6 години засили тютюнопроизводството си, се обработва „баши-балж.“ Западно отъ Казанлъкъ лежи тютюневия произходъ Карлово, тютюнитѣ на който не се отличаватъ отъ Казанлъшкитѣ и могатъ сполучливо да се комбиниратъ.

Сливенъ—Котелъ. — Новъ тютюнопроизводителски произходъ, произвежда тютюни отъ типа „баши-балж“ и „басма“, доста ароматички и легки.

Кавакли. — Старъ тютюнопроизводителски произходъ: произвежда „баши-балж“, доста ароматиченъ, но въ последнитѣ години много дребенъ.

Казанлъкъ — Карлово и Сливенъ — Котленскитѣ произходи сж защитени на северъ отъ Стара-Планина (Балкана) и иматъ хубаво южно изложение, а Каваклийскитѣ произходи се намиратъ въ разклонението на единъ самотенъ планински масивъ, богатъ съ варовникъ — Сакаръ-Планина.

Тютюнитѣ въ басейна на рѣка Тунджа минаватъ главно като „Полу-Яка“ и „Поле.“ Не сж тѣй силно ароматични, но сж меки и приятни за пушене.

V. Северно-българската област.

Северно-българскитѣ тютюневи произходи сж разположеи по севернитѣ разклонения на Стара-Планина и сж доста изложени на студентѣ вѣтрове, тѣй като северно отъ тѣхъ е Дунавската голѣма равнина, която се простира чакъ до Карпатитѣ. За отбелязване сж следнитѣ тютюневи произходи, по районъ:

Дели-Орманъ. — Намира се въ северо-източна България, старо тютюнопроизводство, което датира отъ преди освобождението на България. Произвежда едрolistни „баши-балж“ отъ типътъ „каба-кулак“ и „чиплакъ-боазъ“.

Варна—Провадия. — Намира се източно отъ Дели-Ормана, достига до Черно-море. Ново тютюнопроизводство отъ вида „баши-балж“.

Плѣвенъ—Ловечъ. — Ново тютюнопроизводство отъ видътъ „баши-балж“, западно отъ Дели-Ормана.

Повечето северно-български тютюни сж на пушене остри (сертъ). Търсятъ се сега отъ Египетъ за замѣстване китайскитѣ тютюни.

* * *

Като отдѣлни тютюнопроизводителски произходи, въ които тютюневата култура е още на изпитание, сж районитѣ: Стара-Загора, Нова-Загора, Чирпанъ, Карнобатъ, Лйтосъ, Бургасъ, Кюстендилъ, Самоковъ, Радомиръ и други.

І. Тютюнитѣ въ басейна на рѣка Марица.

Предметъ на настоящата глава ще бжде тютюнитѣ въ басейна на рѣка Марица, които по даденото вече разпредѣление сѣставляватъ половината отъ нашия експортенъ тютюнъ, — около 12·5 милиона килограма, при общото количество експортенъ тютюнъ отъ около 25 милиона килограма.

За по-голѣма прегледностъ и удобство на даннитѣ, ще разглеждаме известнитѣ вече въ пазаря тютюневи произходи по административни центрове, както следватъ отъ западъ къмъ изтокъ, а именно:

А. Пловдивски тютюни:

- а) Пловдивска Яка,
- б) Пловдивска Полу-Яка и
- в) Пловдивско Поле:

Б. Станимашки тютюни:

- а) Станимашка Яка,
- б) Станимашка Полу-Яка и
- в) Станимашко Поле;

В. Хасковски тютюни:

- а) Хасковски Балканъ,
- б) Хасковски Полу-Балканъ и
- в) Хасковско Поле.

А. Пловдивски тютюни: яка, полу-яка и поле.

а) *Пловдивска яка.* Подъ общото наименование Пловдивска яка се разбира тази частъ отъ „Родопската яка“, тютюнитѣ на която се отглеждатъ по склоноветѣ на Родопитѣ, съ хубаво слънчево изложение, южно отъ градоветѣ Пловдивъ и Т.-Пазарджикъ и около града Пещера, който градъ се намира въ недрата на самата планина.

Ранната пролѣтъ, горещото лѣто и късната есенъ даватъ възможностъ на добре изложениитѣ на слънцето тютюнови ниви, повечето богати съ варовити наноси и запазени отъ студениитѣ и силни вѣтрове, да произвеждатъ нѣженъ и ароматиченъ тютюнъ, който си е извоювалъ вече известната въ търговията тютюнева марка „Пловдивска яка“.

Тютюневата култура въ Пловдивско е била добре позната още отъ преди освобождението на България и тя е била едва ли не единствения поминъкъ на редица села, каквито сж: Устина, Перущица, Бѣга и Аликочево. Но следъ присѣдинението на новоосвободенитѣ земи следъ войнитѣ — Басейна на рѣка Арда и Македонската областъ — тютюнопроизводството се засилва доста въ насъ и, освенъ въ Пловдивско,

тютюневата култура се разпространи и въ Пазарджишко и Пещерско. Така се появила въ търговията Пазарджишката и Пещерската яка. Тъзи последните названия сж свързани съ съответните административни области. Отъ техническо гледище тѣ нѣматъ особно значение, тъй като не е важно гдѣ е складиранъ тютюнътъ, по-важно е отъ кои села е събиринъ, отъ какво качество е събраниятъ отъ даденитѣ села тютюнъ и дали събраниятъ тютюнъ има специфичнитѣ качества на Пловдивската яка, понеже *Пловдивъ* е билъ и се остава центъръ на Родопската яка и на тютюнитѣ отъ южна България въобще.

Най-добри тютюнопроизводителски села отъ Пловдивската яка известни отдавна на тютюнотърговцитѣ, сж: Устина и Перушица.

с. Устина. Тютюнитѣ отъ селото Устина сж богати съ смолисти вещества. Тѣ сж баши-балж отъ типа на „Сагъръ-дили“ — срѣдни и дребни по голѣмина на листата, съ медно-златистъ цвѣтъ, — като на току що отрѣзана медъ. Иматъ специфиченъ ароматъ на тамянь и дѣвка. Най-добритѣ маскули сж съ по 80—90% рандеманъ, но една редовна тютюнева партида може да даде 45, максимумъ 50% рандеманъ.

Срѣдното годишно производство въ Устина възлиза на около 300 хиляди кгр.

с. Перушица. Тютюнитѣ отъ село Перушица притежаватъ сжщитѣ качества, както тия отъ Устина, само че ароматътъ имъ относително този на Устина, е малко по слабъ. Максималниятъ рандеманъ на една редовна партида може да достигне до 40—45%.

Перушица е най-голѣмото тютюнопроизводителско село, не само въ Пловдивско, но въобще въ България и тютюнопроизводството е, ако не изключителенъ, то най-важниятъ поминѣкъ на жителитѣ му. Срѣдното годишно производство достига до 600 хил. кгр. тютюнъ.

Тютюневитѣ ниви на тѣзи две села сж разположени въ добре запазени отъ вѣтъра котловини, изложени добре на слънцето. Лѣтото е топло и температурата не се колебае много. Роса презъ лѣтнитѣ месеци почти нѣма. Есента почва късно и благоприятствува за сушенето на тютюна. Почвата е глинесто-пѣсчлива и камениста.

Тютюнитѣ отъ Устина и Перушица сж едни отъ най-добритѣ и ароматични ориенталски тютюни.

с. Козарско и с. Кричимъ. Тютюнищата на с. Козарско и с. Кричимъ сж сжщо така разположени въ запазени отъ вѣтроветѣ котловни. Мѣстата сж слабо наклонени, добре изложени на слънцето. И въ тѣзи села презъ лѣтни месеци почти нѣма роса. Тютюнътъ е силно ароматиченъ, но ароматътъ му е малко по слабъ отъ този на Устина; той е съ лека горимостъ и на цвѣтъ е малко по-тъменъ отъ Устинскитѣ тютюни. Редовна партида може да даде максимумъ 35—40% рандеманъ, при сполучлива, хубава реколта. Срѣдното годишно производство на Казарско и на Кричимъ по отдѣлно достига до 200 хил. кгр.

с. Бѣга. Тютюнитѣ отъ село Бѣга се отличаватъ съ по-свѣтълъ цвѣтъ отъ тѣзи на с. Устина; цвѣтътъ имъ е по-скоро жълтеникавъ, отколкото червеникавъ. Тютюнитѣ сж ароматични баши-балж отъ типа на „Сагъръ-дили“, съ срѣдна голѣмина на листата. Тютюнитѣ отъ село Бѣга се отличаватъ съ по-лека горимостъ и на тегло сж по-легки отъ Устинскитѣ тютюни, което е отъ значение за папиросната индустрия.

стрия. Рандеманътъ на редовната партида е между 35—40%. Срѣдното годишно производство на с. Бѣга възлиза на 150 хил. кгр. тютюнъ.

с. Айдиново. Произвежда тютюни съ малко по-груби листа. Мѣстността е изложена на вѣтъръ. Цвѣтътъ на тютюнитѣ е малко по-свѣтълъ отъ този на тютюнитѣ, произвеждани въ с. Устина. Рандеманътъ на редовната партида тютюнъ достига до 30%. Срѣдното годишно производство е около 100 хил. кгр. тютюнъ.

Последнитѣ две села и с. Козарско сж разположени въ една котловина, сходна съ котловината, въ която лежатъ селата Устина, Перушица и Кричимъ и иматъ сжщитѣ почти климатични и почвени условия.

с. с. Аликочево, Радилово, Дебрѣщица, Црънча. Патаденица.

Тѣзи петъ села сж разположени западно отъ изброенитѣ вече по-горе шесть села и всички заедно заематъ една ивица по склоноветѣ на Родопскитѣ предпланини, съ посока отъ истокъ къмъ западъ. Тютюневитѣ ниви на тѣзи петъ села сж изложени слабо на вѣтъра. Почвата е по-силна глинеста и се отличава съ червения си цвѣтъ. Тютюнътъ е баши-балж, отъ типа „Сагъръ-дили“. Листата не сж тъй нежни, както на тютюнитѣ, произвеждани въ село Устина, по големина сж срѣдни. Доминиращиятъ цвѣтъ е медно-червенъ. Тютюневитѣ листа иматъ силенъ ароматъ и сж доста богати съ смолисти вещества, съ срѣдния горимостъ. Рандеманътъ на редовнитѣ партиди се движи между 25—30%, а при особно хубава реколта може да стигне най-много до 35%. Срѣдното годишно производство на тѣзи петъ села се движи за всѣко по отдѣлно отъ по 120—150 хил. кгр. (село Црънча до 180—190 хил. кгр.). Ако се правѣше разграничение на тази Родопска яка на: „Пловдивската яка“ и „Пазарджикската яка“, то би трѣбвало втората група отъ петъ села да се причисли къмъ „Пазарджикската яка“. И тѣ дѣйствително сж географически разположени южно отъ Т.-Пазарджикъ.

Други две селища, които произвеждатъ хубавъ и ароматиченъ тютюнъ и които може да се причислятъ къмъ Родопската яка, отъ тѣ наречения общъ произходъ „Пловдивска яка“, се намиратъ южно между посоченитѣ тукъ две групи села.

Това сж гр. Пещера и гр. Брацигово. Тютюнитѣ на тѣзи две селища въ качествено отношение клонятъ къмъ първата група отъ шесть села. Тѣ иматъ сравнително тънѣкъ, неженъ листъ. Тютюнътъ е баши-балж отъ типа „Сагъръ-дили“, съ срѣдна голѣмина на листата. Преобладающиятъ цвѣтъ е жълтеникавъ. Тютюнитѣ иматъ силенъ ароматъ и лека горимостъ. Мѣстността е богата съ варовници и тютюнищата по полеганитѣ склонове всрѣдъ Родопската планинска верига сж добре изложени на слънцето. Нормалниятъ рандеманъ на тютюна, произвежданъ въ тѣзи две селища, се движи между 30—35%, но при добра реколта, може да стигне до 40% и повече. Срѣдното годишно производство на Пещера и Брацигово, по отдѣлно, възлиза до 100 хил. кгр., т. е. двѣтъ селища заедно произвеждатъ срѣдно до 200 хил. кгр. тютюнъ. Тютюнищата имъ лежатъ отъ 300 до 500 м. надъ морското равнище.

Общо взето срѣдното годишно производство на тютюни на селищата отъ Пловдивската яка възлиза:

с. Устина	около	300,000	кгр. *)
с. Перушица	"	600,000	"
с. Козарско	"	200,000	"
с. Кричимъ	"	200,000	"
с. Бѣга	"	150,000	"
с. Айдиново	"	100,000	"
гр. Пещера	"	100,000	"
с. с. Аликоново, Радилово, Дебръщица, Црънча и Паталеница	"	600,000	"
		2,350,000	кгр.

Срѣдното годишно производство на Пловдивската яка, при срѣдна реколта, възлиза на 2,350,000 кгр. Като се има предъ видъ, че въ нѣкои години реколтата може да бѣде по-слаба по качество, т. е. нѣкои махули ще се таксуватъ като полу-яка, а не рѣдко и по количество, все пакъ минималната реколта достига до 1 1/2 милиона кгр. годишно.

Обща характеристика на тютюнитѣ отъ Пловдивската яка:

Ароматъ — силенъ, тютюневи листа богати съ смолисти вещества. Цвѣтъ на листата — на половина свѣтло-червени, на половина тъмно-червени.

Листъ — тънъкъ, неженъ, продълговатъ, отъ типа „Сагъръ-дили“ — волски езикъ, дребенъ до срѣденъ по голѣмина.

На пушене — силно ароматични; межки, сладки.

Горимостъ — легка.

Рандеманъ — най-малко 30%.

Манипулация — тютюнитѣ отъ Пловдивската яка се манипулиратъ въ „широкъ пасталъ“, прецизно, отъ квалифицирани тютюневи работници, точно по изискванията на тютюневата техника и пазаръ, предимно въ гр. Пловдивъ, който се счита главенъ тютюневъ центъръ на тютюнитѣ отъ южна България.

б) *Пловдивска полуяка.* Пловдивската полуяка заема главно политѣ на Родопитѣ, граничаща, непосредствено съ низината на рѣка Марица. По посока отъ изтокъ къмъ западъ се очертаватъ следнитѣ тютюнопроизводителни села:

Бѣлашица, Марково, Фердинандово, Сотиръ, Брѣстовица, Куртово-Конаре, Ново-село, Хаджиево, Саладиново и Аджиларе.

Има и други села, разположени по горнитѣ склонове на Родопитѣ, които по мѣстоположението си би следвало да се причислятъ къмъ селата, произвеждащи „яка — тютюнъ“, но за сега се таксуватъ като произвеждащи „полу-яка“. Такива сж напимѣръ селата: Дѣдово, Бойково, Ждребичко, Чанакчиево и др.

Климатичнитѣ и почвени условия на последнитѣ села не сж тъй добри, а до нѣкъде и опитността на тютюнопроизводителитѣ, които на мѣста сж още нови въ тази култура, е по-слаба, затова и производ-

*) Приблизителни цифри, възъ основа на официалнитѣ данни за последнитѣ три реколти: 1924, 1925 и 1926 години.

ството имъ не се таксува като нормална „яка“. Действително и въ тѣзи села и въ нѣкои отъ по-горе изброенитѣ има махули „яка—тютюнъ“, но като база се взема доминиращото количество отъ яката, или полу-яката и то не само за една година, а за редъ години.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Пловдивската полуяка е следната:

Ароматъ — доста силенъ и чувствителенъ.

Цвѣтъ на листата — наполовина тъмно-червени, наполовина жълто-червени.

Листъ — срѣденъ и въ долнитѣ рѣже по-едъръ; не тъй неженъ, както на яката, но достатъчно богатъ съ смолисти вещества, съ продълговата форма отъ типа „Сагъръ-дили“.

На пушене — лежки, ароматични, межки.

Горимостъ — легка.

Рандеманъ — отъ 20—25.

Манипулация — въ широкъ пасталъ. Ако се работятъ въ тесенъ пасталъ, то прочистването и изграждането на търговския денкъ става тъй прецизно, както и при широкия пасталъ.

Срѣдното годишно производство на тютюнитѣ отъ Пловдивската полуяка възлиза на 2 до 3 милиона кгр., при срѣдна реколта.

в) *Пловдивско поле.* Тютюнитѣ отъ Пловдивското поле, които заслужаватъ търговски интересъ, се огледватъ въ мѣстности, разположени въ низината на рѣка Марица и то главно по наноснитѣ пѣсьчливи мѣста.

Общитѣ климатически условия на Пловдивското равнище сж благоприятни за вирѣнето на тютюна: пролѣтътъ почва доста рано (понѣкога презъ м. мартъ) лѣтото е горещо, а есента настѣпва по-късно.

При все, че тютюнитѣ отъ Пловдивското поле сж съ доста едри листа, тѣ се отличаватъ съ свѣтлия си цвѣтъ и легката си горимостъ.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Пловдивското поле е следната:

Ароматъ — слабъ и то въ учовѣтъ.

Цвѣтъ на листата — доминира свѣтло-жълтия.

Листъ — тънъкъ, неженъ, едъръ, отъ типа „Сагъръ-дили и „каба-кулакъ“.

На пушене — межки (явашъ), лежки, слабо ароматични;

Горимостъ — легка.

Рандеманъ — отъ 15—20%.

Манипулация — „тѣсенъ пасталъ“, а по-слабитѣ тютюни се манипулиратъ „отъ куйрукъ“.

Най-добри тютюнопроизводителни селища въ Пловдивското поле сж: с. Цалапица, Говедаре, Текира, Полатово, гр. Пловдивъ, Мързянъ, Карнофоля, Демирджилери, Паничери, Доганово-Конаре, Пищигово, Черногорово, Чангърли, Кьосе-Муратово и др.

Срѣдното годишно производство се движи отъ 3 до 3 1/2 мил. кгр.

Тютюневата реколта презъ последнитѣ четири години въ административнитѣ околии: Пловдивъ Т.-Пазарджикъ и Пещера, — които включаватъ тютюнитѣ подъ общото название „Пловдивски тютюни“ — се е движала както следва:

Околия	Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площъ декари	Годишно производство нгр.
Пловдивска	1923	90	14,045	37,650	4,329,916
	1923	90	14,373	49,067	4,961,221
	1923	87	15,405	53,419	4,570,663
	1923	89	11,476	39,485	3,319,821
Т.-Пазарджиска	1923	62	6,743	25,501	3,009,073
	1923	59	6,202	21,196	2,470,057
	1923	63	9,313	30,613	3,154,125
	1923	58	6,057	10,436	2,320,526
Пещерска	1923	19	2,351	12,865	1,308,487
	1923	18	2,401	12,451	1,293,731
	1923	21	3,218	15,183	1,314,952
	1923	20	2,647	11,411	1,238,820

Общо, взето тѣзи данни показватъ едно постоянство въ тютюневата реколта, която само въ тѣзи три административни околии се движи срѣдно годишно около 7 мил. кгр.

Намалението на засѣтата съ тютюнъ площъ, както и на броятъ на тютюнопроизводителитѣ, а така сжщо добитото по-малко количество тютюнъ презъ 1926 год., е единъ добъръ признакъ на опомняне на производителитѣ: че тютюна, за да представлява редовна търговска стока, изисква грижливо и търпеливо отглеждане и пазене и че не на всѣко мѣсто може благодатно да вирѣе.

Б. Станимашкитѣ тютюни.

(Яка, полуяка и поле)

а) *Станимашката яка* представлява продължение на Пловдивската яка и има сжщитѣ характерни климатически и почвени условия, както Пловдивската яка: пролѣтътъ почва доста рано и дава възможностъ за по-раншно разсаждане на разсада по нивитѣ; лѣтото е топло, съ умѣрени валежи и тютюнътъ вегетира по правилно; есенътъ настѣпва кжсно, вследствие на което успѣватъ да узрѣятъ и най-горнитѣ листа на тютюневото растение — учоветѣ. Станимашката яка заема склоноветѣ на Родопскитѣ планини, добре изложени на слънцето и на мѣста добре запазени отъ студени вѣтрове.

Почвата е глинесто-пѣсьчлива, богата съ варовици.

Станимашката яка се очертава съ следнитѣ селища отъ западъ къмъ изтокъ: с. с. Кукленъ, Паная, Яворово, Г. и Д. Воденъ, Лѣсково гр. Станимака, Бачково, Червенъ, Д. и Г. Арабанаси, Тополово. Южно, въ недрата на Родопитѣ, по течението на Чепеларската рѣка, се намира добре защитената отъ ветроветѣ Хвойненска котловина, въ която главни тютюнопроизводителски села сж: с. с. Хвойна, Павелско и Малево.

Тютюнопроизводството въ Станимашко датира отъ преди освобождението. Неотдавна настѣпилото значително засилване на този поминъкъ въ Станимашко съвпада съ прииждането на маса бѣжанци, веднага следъ балканската и всесвѣтска войни въ този край, произходящи отъ Тракийскитѣ и Македонски тютюневи области. Тѣзи бѣжанци донесоха съ себе си семена отъ Ксантийскитѣ и Енидженски басми, и почнаха да ги сѣятъ; тѣ дойдоха и съ познанията, които бѣха вече придобили като опитни тютюнопроизводители.

Вънъ отъ мѣстнитѣ сортове, застѣпватъ се все по-вече и басмитѣ; получениятъ тютюнъ макаръ и съ малко по-едри листа, не отстѣпва по нѣжностъ и ароматъ на Ксантийскитѣ и Енидженски басми.

Общата характеристика на *тютюнитѣ отъ Станимашката яка* е следната:

Ароматъ — силенъ, както и на тютюнитѣ отъ Пловдивската яка.

Цвѣтъ на листата — половина свѣтло-червенъ, на половина тъмно-червенъ.

Листъ — басма, (въ Хвойненско) и лъжлива басма, — листътъ е тънъкъ и нѣженъ, — дребенъ до срѣденъ на голѣмина.

На пушене — силно ароматиченъ, мекъ и сладъкъ.

Горимостъ — легка.

Рандеманъ — най малко 28—35 %.

Манипулация — „басма“, отъ школувани въ тютюневото производство работници.

Срѣдно годишно производство „Станимашка яка“, въ зависимостъ отъ голѣмината на реколтата, се движи отъ 600,000 до 800,000 кгр.

б) *Станимашката полуяка* обема областъта източно отъ Станимака, по нискитѣ склонове на Родопскитѣ планини. Селища отъ полуяката сж: с. с. Мулдава, Козаново, Арапово и частъ отъ Пранга и Д. Воденъ, тютюницата на които лежатъ отъ 100 до 300 м. надъ морското равнище.

Разбира се, че по-слабитѣ макули отъ селищата на яката минаватъ като полуяка, но все пакъ сравнително съ яката производството на Станимашката полуяка, е по-малко, — срѣдното годишно производство се движи отъ 300,000 до 600,000 кгр.

Въ тютюнитѣ на полуяката освенъ басма и лъжлива басма се среща и Сагръ-дили (волски езикъ).

Общата характеристика на *тютюнитѣ отъ Станимашката полуяка* е следната:

Ароматъ — по-слабъ отъ яката, не доста силенъ и чувствителенъ;

Цвѣтъ на листата — по-свѣтълъ отъ яката, преобладава свѣтло-червения;

Листъ — басма, лъжлива басма и Сагръ-дили, — не тъй нѣженъ и по-едъръ въ долнитѣ рѣже;

На пушене — мекъ (явашъ), ароматиченъ, легкъ;

Горимостъ — легка;

Рандеманъ — 20—25 %;

Манипулация — „басма“, а по слабитѣ тютюни се манипулиратъ „ярма-басма, но чисто и съ вкусъ.

в) *Станимашко поле*. Подобно на Пловдивското поле, отъ Станимашкото поле представляват интересъ тютюнищата по пѣсчливите наносни мѣста край рѣка Марица и притоцитѣ ѝ.

Въ Станимашкото поле влизатъ селата: Пранга, Корушъ, Избѣгли, Сатж-Бѣгово, Катунца, Чешнигиръ-Нова-махла, Яханлий и др., тютюнищата на които лежатъ до 200 м. надъ морското равнище.

Срѣдното годишно производство, въ зависимостъ отъ голѣмината на реколтата, се движи отъ $1/2$ до 1 милионъ кгр.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Станимашкото поле е следната:

Ароматъ — слабъ и то въ учоветѣ.

Цвѣтъ на листата — преобладава жълтеникавия.

Листъ — тънъкъ, едъръ, отъ типа Сагъръ-дили и Каба-кулакъ.

На пушене — мекъ, лекъ, слабо-ароматиченъ.

Горимостъ — легка.

Рандеманъ — 15—20%.

Манипулация — „ярма — басма.“

Количеството на тютюневата реколта въ Станимашко презъ последнитѣ 5 години е възлизало общо:

Реколта	Селища брой	Тютюнопроиз- брой	Засѣта площъ декари	Производство кгр.
1922 . . .	45	5,359	20,731	1,341,935
1923 . . .	50	9,731	36,616	3,562,466
1924 . . .	48	8,046	32,018	3,959,577
1925 . . .	54	8,123	27,657	1,503,151
1926 . . .	49	5,900	16,852	1,441,467

Тѣзи данни говорятъ за една усѣдналостъ на тютюневата култура въ Станимашко. Числото на тютюнопроизводителнитѣ селища се движи около 50. Голѣмитѣ скокове презъ 1923 и 1924 години се дължатъ на прекомѣрно голѣмата засѣта площъ, което бѣше резултатъ на полученитѣ добри цени до тогава, което увеличение се забелязва и въ другитѣ тютюнопроизводителски райони. Търсенето и купуването само на добри тютюни въ последнитѣ години нормализира производството, — да подбиратъ само отговарящитѣ за тютюнъ ниви и отглеждатъ и запазватъ засѣтия и добитѣ тютюнъ така, за да отговаря на една редовна търговска стока.

В. Хасковски тютюни.

(Балканъ, полубалканъ и поле)

а) *Хасковски балканъ*. Подъ това име се разбиратъ всички тютюни „яка“, отгледвани по склоноветѣ на Родопитѣ, южно отъ градоветѣ Хасково, Харманлий и Свиленградъ. Понеже едно поддѣление на тютюнитѣ по административни центрове фактически не се прави, тъй като тютюна е единъ и сжщъ и всичко се групира отъ голѣмитѣ тютюневи фирми главно въ голѣмия тютюневъ центъръ — градъ Хасково, то за това ще се разгледа Хасковския районъ като едно цѣло — отъ Хасково до Свиленградъ включително.

Климатътъ е благоприятенъ за отглеждането на тютюна и така се обяснява, че тази култура датира въ този районъ отъ преди освождението на България, т. е. повече отъ петдесетъ години. Почвата

въ Хасково е повечето глинеста, отколкото пѣсчлива, но колкото се отива по на изтокъ — къмъ Харманли, Свиленградъ, толкова повече се забелязва обратното, — преобладаватъ пѣсчливитѣ почви.

Хасковския тютюневъ районъ „балканъ“ се очертава отъ западъ къмъ изтокъ съ следнитѣ тютюнопроизводителни селища:

Въ Хасковско — с. с. Пчеларово, Широка-Поляна, Малакъ и Голѣмъ Изворъ, Кралево, Долно-Ботъово, Тънково.

По срѣдата между градоветѣ Хасково и Харманли, по висотитѣ, сж разположени селата Брѣгово, Динево и Любеново, които произвеждатъ сжщо така яка-тютюнъ.

Харманлийския и Свиленградския яка тютюнъ заема главно мѣстноститѣ по течението на р. Арда. По-важнитѣ селища въ Харманлийско сж: с. с. Рабово, Долно-Черковище, Голобладово, Пчелари, Ново-Село, Тополово, Ржженово, Турско-Поле, Долни и Горни Главанакъ Ефремъ, Южно Сждиево, Златоустово, Лѣсковецъ и др.

Въ Свиленградско — с. с. Козлу-бюкъ, Кочашъ, Мангѣфъ, Ятаджикъ, Ада-чалж, Ени-кьой, Сюлбюкюнъ, Юва-бюкъ, Хамзачъ, Керезликъ и др.

Северно отъ Свиленградъ, въ Сакаръ-планина, сж за отбележаване селата: Коджа-апли, Кюстю-кьой, Дрипчево, които произвеждатъ сжщо така яка-тютюнъ, при добра реколта.

Тютюнопроизводителскитѣ селища отъ районътъ „Хасковски балканъ“ произвеждатъ срѣдно годишно, всѣко по отдѣлно, отъ 10,000 до 30,000 кгр. и лежатъ надъ морската повърхностъ отъ 100 до 500 метра.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Хасковския „балканъ“ е следната:

Ароматъ — срѣденъ;

Цвѣтъ на листата: — преобладава свѣтло-червеникавиятъ, но колкото се отива по на изтокъ и по на югъ тютюнитѣ сж по-свѣтли и жълтеникави;

Листъ — колкото се отива по на изтокъ и по на югъ, листътъ бива по-нѣженъ, но по-едъръ, — листата на тютюнитѣ отъ тютюнищата, разположени южно отъ р. Арда, иматъ срѣдна голѣмина; доминиращиятъ типъ на Хасковския „балканъ“ е Сагъръ-дили;

На пушене — мекъ, ароматиченъ, лекъ;

Горимостъ — легка;

Рандеманъ — отъ 25—35%;

Манипулация — „широкъ пасталъ“, извършена прецизно и чисто, отъ школувани работници.

Срѣдното годишното производство на тютюнитѣ отъ Хасковския „балканъ“ при нормална реколта възлиза къмъ 1,000,000 кгр.

б) *Хасковски полубалканъ*. Трудно е да се направи едно строго разграничение на селищата на „балканъ“ или „полубалканъ“, но все пакъ като база се взема доминиращето количество отъ „балкана“, или „полубалкана“ презъ редъ години. Климатическитѣ условия сж сжщитѣ, както въ района на Хасковския „балканъ“, тъй като селищата лежатъ въ басейна на р. Марица, по политѣ на Родопитѣ. Почвенитѣ условия и тукъ си оставатъ сжщитѣ, както при Хасковския

„балканъ“; почвата къмъ Хасково е повечето глинеста, а колкото се отива по на изтокъ, толкова повече преобладава пѣсьчливата почва. За доброкачествеността на тютюна е мѣродавна повече промѣната на семето, или сполучливото отглеждане на разсада, което често пѣти е въ зависимост и отъ външни, независащи отъ човѣка, причини.

Като полубалкански селища отъ района, нареченъ подъ общо име Хасковски полубалканъ се таксуватъ:

Въ Хасковско: с. с. Бродъ, Черногорово, Криво-поле, Златица, Жълти-брѣгъ, Старо-село, Хасобасъ, Мандра, Книжовникъ, Стамболово и др.

Въ Харманлийско: с. с. Елена, Иваново, Лешниково, Бисеръ, Князь-Борисово, Болярски-изворъ, Черна-могила, Белица, Лозенъ, Върбово, Орещецъ, Малко-градище, гр. Харманлий, Фердинандово, Константиново, Остъръ-камъкъ, Хлѣбово, Стѣклево и др.

Въ Свиленградско: с. с. Дервишка-могила, Левка, Мустракли, Евджилеръ, Михаличъ, Паша-Махле, Ново-село, гр. Свиленградъ, Мезекъ и др.

Тютюнопроизводителскитѣ селища въ района на Хасковския „полубалканъ“ произвеждатъ твърде голѣмо количество тютюнъ и годишното производство на всѣко селище по отдѣлно възлиза на около 20,000 кгр. и повече. Повечето тютюнища лежатъ между 100 до 300 м. надъ морското равнище.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Хасковския „полубалканъ“ е следната:

Ароматъ — срѣденъ;

Цвѣтъ на листата — преобладава свѣтло-червения и колкото се отива по на изтокъ, тютюнитѣ сж по-свѣтли, по-жълтеникави;

Листъ — не тѣй неженъ, както на „балкана“; колкото се отива по на изтокъ, тютюнитѣ сж по-нежни, но по-едри, доминиращиятъ типъ въ Хасковския „полубалканъ“ е Сагъръ-дили;

На пушене — мекъ, ароматиченъ;

Горимостъ — легка;

Рандеманъ — отъ 18—25%;

Манипулация — на широкъ и тѣсенъ пасталъ, — еднакво добре извършвана и отговоряща на техническитѣ изисквания. Манипулира се главно въ гр. Хасково, гдѣто има добре школувани работници, комплектувани повечето отъ бежанцитѣ, отъ тракийскитѣ и македонски тютюнопроизводителни краища.

Срѣдното годишно производство на Хасковския „полубалканъ“ се движи (при нормална реколта) отъ 1,500,000 до 2,000,000 гкр.

в) *Хасковско поле*. Тютюневиятъ районъ Хасковско „поле“ се простира отъ Борисовградско до Свиленградско включително, главно по низината на р. Марица. Търговски интересъ представляватъ селищата, въ които тютюна заема пѣсьчливитѣ наносни почви.

Климатическитѣ условия сж сжжитѣ, както въ Пловдивското „поле“: ранна пролѣтъ, късна есенъ, при което колкото се отива по на юго-изтокъ, лѣтото е по-горѣщо.

Въ Хасковското „поле“ се включватъ:

Отъ Борисовградско: с. с. Дълбокъ-изворъ, Попово (въ тѣзи две села при добри реколти преобладава „полубалкански“ тютюнъ), Караджалово, Езерово, гр. Борисовградъ, Бодрово, Дебъръ и др.

Отъ Хасковско: с. с. Ябълково, Динево, Горски-изворъ, Узунджово, Добричъ, Сусамъ, Конушъ, Кжснаково, Князь-Александрово, Клокотница и др.

Отъ Харманлийско: с. с. Златенъ-долъ, Бисеръ, Сива-рѣка, Любимецъ и др.

Отъ Свиленградско: — гр. Свиленградъ, с. с. Еше-Бегли, Аладжа, Димитри-къой, Паша-къой, Веранъ-теке и др.

Повечето отъ поменатитѣ селища, особено въ Хасковско и Харманлийско, иматъ срѣдно годишно производство отъ 20,000 до 100,000 кгр. Повечето тютюнища лежатъ отъ 0 до 200 м. надъ морското равнище.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Хасковското „поле“ е следната:

Ароматъ — слабъ и то въ учовѣтѣ (най-горнитѣ листа);

Цвѣтъ на листата — жълто-зеленикавъ, съ преходъ къмъ свѣтло-жълтеникавъ и то колкото се отива по на изтокъ по течението на р. Марица;

Листъ — неособно неженъ; колкото се отива по на изтокъ бива по-неженъ, но по-едъръ; типъ „Сагъръ-дили“ и „Каба-кулакъ“;

На пушене — слабо-сертъ; колкото се отива по на изтокъ тютюнитѣ сж по-мекки (явашъ);

Горимостъ — срѣдна, а при тютюнитѣ отъ пѣсьчливитѣ почви (свѣтли тютюни), — силна;

Рандеманъ — 12—18%;

Манипулация — тесенъ пасталъ и отъ опашка (куйрукъ).

Срѣдното годишно производство, при нормална реколта, се движи общо отъ 2,000,000 до 3,000,000 кгр.

Тютюневата реколта презъ последнитѣ 5 години въ администра- тивнитѣ околии: Хасково, Харманлий и Свиленградъ, — които сключ- ватъ производитѣ, нареченитѣ подъ общо име Хасковски тютюни, е възлизала:

Околия	Реколта	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площъ декари	Производство кгр.
Хасковска	1922	59	6,447	20,716	1,960,897
	1923	60	8,676	29,870	3,445,879
	1924	58	7,913	24,110	2,947,838
	1925	54	8,559	26,945	2,336,742
	1926	60	5,797	14,652	1,273,556
Харманлийска . .	1922	79	7,279	20,991	1,929,726
	1923	62	9,460	29,515	3,136,556
	1924	62	9,132	26,198	2,582,833
	1925	82	9,706	28,780	2,498,551
	1926	83	5,546	14,549	1,203,268
Свиленградска . .	1922	28	979	2,778	231,672
	1923	41	2,844	8,336	800,512
	1924	36	2,511	6,785	597,678
	1925	41	4,185	7,203	721,094
	1926	51	2,964	6,521	537,153

Тютюнопроизводството въ Хасковско и Харманлийско е много по старо и уседнало, отколкото въ Свиленградско, гдето се произвеждат главно пашкули.

Проследени данните за производството, е явно известно нормализиране на производството и установяването му там, гдето действително условията за производството сж благоприятни и гдето тютюневата култура може да бжде по доходна. Намаленият размъръ на засѣтата площ, явно показва, че производството на тютюня се свежда към нормални размъри, че се прави подборъ на нивитъ и на самия тютюнъ, тъй като не е количеството, което дава печалбата на производителя, а качеството на произведената стока.

Тютюнопроизводството въ *Борисовградско* въ последните години взе малко по-голъми размъри, даже презъ 1923 год. засѣтата площ достигна своя максимумъ до 18,704 декара, съ производство 1,964,304 кгр., а въ 1924 год., при 16,965 декара, произведения тютюнъ надвиши два милиона (2,155,283) кгр., но условията за производството не сж много благоприятни и отъ данните за 1926 г. се вижда, че то постепенно намалява, засѣтата площ спадна на 11,453 дек., а производството на 954,265 кгр. Борисовградските тютюни се комбиниратъ сполучливо съ Хасковското „поле“, но като експортна стока представляватъ интересъ повече за Египетъ, а по-малко за западните пазари.

II. Българските тютюни въ басейна на Арда.

Най-скжпо цененитъ тютюни се произвеждатъ въ басейна на р. Арда. Басейна на р. Арда е разположенъ въ недрата на централните и източни Родопи. Той представлява отъ себе си лабиринтъ отъ планински вериги и върхове, набраздени на мѣста съ непристъпни долове и пропасти. По склоноветъ, тераситъ и долините, образувани отъ тѣзи планински масиви, сж свличани съ вѣкове отъ голитъ върхове ценнитъ варовити наноси, върху които се култивира финния джебелски тютюнъ.

По своя видъ тютюнитъ се дѣлятъ на две по малки области:

А. Басменска областъ и

Б. Баши-балийска областъ.

Басменската областъ лежи непосредствено на северъ отъ градоветъ Ксанти и Гюмюрджина, по горното течение на рѣка Арда. Главниятъ тютюневъ центъръ е градътъ Кърджали, отъ който и тютюнитъ на тази областъ добиха името Кърджалийски басми.

Кърджалийската басменска областъ включва следните райони:

1. Райково-Устово (Ахж-Челеби)	6. Гяуръ-Дере
2. Чамъ-Дере	7. Кирли
3. Егри-Дере	8. Шехъ-Джумая
4. Акъ-Бунаръ	9. Султанъ-Ери
5. Дарж-Дере	

Цѣлата Кърджалийска басменска областъ до присъединението ѝ къмъ България — т. е. до 1913 год., по разпредѣлението на турската тютюнева режия, е влизала въ „Ксантийската тютюнева областъ“ и се е наричала съ общото име Ксанти-Джебелъ.

Баши-Балийската областъ заема сръдното течение на рѣка Арда — източно отъ гр. Кърджали. Тя включва следните райони:

1. Кошу-Кавакъ	3. Кърджали-балканъ
2. Орта-Къой	4. Арда-Бою

Районитъ Кошу-Кавакъ и Орта-Къой лежатъ южно отъ р. Арда. Района Кърджали-балканъ е разположенъ северно и източно отъ самиятъ градъ — северно отъ рѣка Арда. Района Арда-Бою е по течението на самата рѣка, като започва източно отъ градъ Кърджали и свършва тамъ, гдѣто рѣката излиза вече отъ границитъ на сегашна България, т. е. заема цѣлото ѝ протежение отъ градъ Кърджали до границата.

По разпредѣлението на турската тютюнева режия, — до 1913 г. районитъ Кошу-Кавакъ и Орта-Къой сж влизали въ Одринската тютюнопроизводителна областъ.

А. Кърджалийските тютюни „Басма“.

Кърджалийската Басменска тютюнева областъ е разположена северно отъ гр. Ксанти — до гр. Кърджали и западно отъ последниятъ градъ, като включва горното течение на р. Арда съ по-голъмитъ ѝ притоци: Черна река, Чамъ-дере и Сюглияка. — Цѣлата Кърджалийска басменска областъ до 1912 год., наречена „Меркезмудуриетъ Ксанти“, — е била подѣлена на седемъ района: 1) Ксанти, 2) Ахж-Челеби, 3) Дарж-Дере, 4) Шехъ-Джумая, 5) Егри-Дере, 6) Гюмюрджина и 7) Сарж-шабанъ. Отъ тѣзи 7 района, 4 влизатъ въ границитъ на сегашна България: тѣ сж Ахж-Челеби, Дарж-Дере, Шехъ-Джумая и Егри-Дере, а три района останаха въ границитъ на Гърция: Ксанти, Сарж-Шабанъ и Гюмюрджина.

Кърджалийската басманска областъ се дѣли сега отъ тютюневитъ фирми не само на четири района, а на много повече. Силно пресечената мѣстностъ на Централнитъ Родопи дѣли естествено отдѣлните общини и групи отъ селища. Причината, поради която нѣкои фирми дѣлятъ Кърджалийската басменска областъ даже на 10 разни района, е по-скоро лично—административна, отколкото техническа. Въ сжщностъ тя представлява една единствена областъ, съ истинска джебелъ басма, — наричана по-рано „Ксанти Джебелъ“.

Особеноститъ на мѣстнитъ условия, по-право специфичнитъ климатически и главно почвени условия, налагатъ строго технич. погледнато, подѣлението произхода на българските тютюни „басма“ на 8 района истинска басма, плюсь единъ районъ обикновена басма. Истинската басма се отглежда въ районитъ: 1) Райково-Устово (Ахж-Челеби), 2) Чамъ-Дере, 3) Егри-Дере, 4) Акъ-Бунаръ, 5) Дарж-Дере, 6) Гяуръ-Дере, 7) Кирли, 8) Шехъ-Джумая, плюсь единствения районъ съ обикновена басма — 9) Султанъ-Ери.

Взематъ ли се предъ видъ тютюневитъ реколти презъ последнитъ четири години: 1923, 1923, 1925 и 1926, то се установява следното общо срѣдно производство въ сѣщитъ райони:

Р а й о н и:	Истинска басма		Обикновена басма
		около	кгр.
1. Райково—Устово (Ахж-Челеби)	около	250,000	—
2. Чамъ-Дере	"	300,000	—
3. Егри-Дере	"	250,000	—
4. Акъ-Бунаръ	"	100,000	—
5. Дарж-Дере	"	100,000	—
6. Гяуръ-Дере	"	200,000	—
7. Кирли	"	400,000	—
8. Шехъ-Джумая	"	800,000	—
9. Сдлтанъ-Ери	"	100,000	около 500,000
Всичко	около	2,500,000	около 500,000

Обикновената басма се среща тукъ-таме по малко и въ басменскитъ райони, граничаще съ баши-балийскитъ, но нѣгде прехода е много силенъ и по-добре би било тѣзи обикновени (таклитъ) басми да се манипулиратъ като баши-балж. Такъвъ е случая въ Чамъ-Деренския районъ съ нѣкои отъ тютюнитъ на общинитъ Кушаларъ, Дуракъ-Къой. Сѣщо е и съ нѣкои отъ тютюнитъ въ района Султанъ Ери, че даже и съ нѣкои въ Тюркъ-Гевенската и Токаджикската община, които граничатъ на западъ съ единъ отъ най-хубавитъ райони на истинската джебелъ басма — „Гяуръ-Дере“. Разликата между истинската и обикновената басма не е само въ голѣмината на листата; добрия експертъ ще я познае въ формата, нежността и плътността на листа.

Въ турско време всички басми сѣ свличали и манипулирали въ градоветъ Ксанти и Кавала, а сега тютюнитъ отъ района Ахж-Челеби се свличатъ въ селата Райково и Устово, а за останалитъ басменски райони, може да се каже, че гр. Кържали е главенъ центъръ, гдѣто се свличатъ и манипулиратъ сега тютюнитъ. Отъ двестри години въ гр. Кържали всички по-голѣми тютюневи фирми си построиха собствени складове за манипулиране на мѣстнитъ тютюни и за това басмитъ, които се свличатъ тамъ, сѣ добили името Кърджалийски басми.

Тютюнопроизводството въ басменската област и въ цѣлия басейнъ на р. Арда, е много старо и датира отъ незапомнени времена. Само въ Ахж-Челеби (сега Пашмаклийско) населението е повече българско, а въ останалитъ райони е предимно турско, предадено съ голѣма грижливостъ и търпение къмъ тютюневата култура, която е изключителенъ поминъкъ и единственъ источникъ за препитание въ този край. Тукъ всѣки производител дѣли произведения тютюнъ на две: Максулъ и Сарж (сарж-пасталъ). — Максула е здравия, хубавия тютюнъ, подреденъ грижливо, тъй както е бранъ „на рѣце“: Сарж-та тютюнъ е простия (дипъ); повреденъ и окъсанъ тютюнъ, който се подрежда въ отдѣлни денкове, а некои отдѣлятъ и фурда — съвсемъ негоднитъ и дрипавитъ листа (рефузъ).

Породи планинския характеръ на тази област и малкото годни мѣста за обработване, населението не живѣе въ компактни селища. Срещатъ се общини, състоящи се отъ 15 до 20 села и повече, които пкъ се разпадатъ на махли съ отдѣлни свои имена.

По мжчно достъпнитъ върхове и чуки на Родопитъ расте и вирѣе финия джебелски тютюнъ басма. Нека се подчертае, че въ цѣлия земенъ шаръ единствено на Балканитъ и то главно въ Кърджалийско — Ксантийската област се среща истинскиятъ видъ на този специфиченъ по вкусъ и ароматъ, богатъ съ смолисти вещества дребнолистенъ тютюнъ басма, търсенъ и цененъ и отъ англичани и отъ американци и отъ др. за подправяне тѣхнитъ хармани за папириси.

1. Райково — Устово.

Този районъ, въ който се произвеждатъ тютюни, известни подъ името Кърджалийска басма, е билъ известенъ съ турското название „Ахж-челеби“, а сега се нарича Пашмаклийска околия. Източно отъ този районъ сѣ басменскитъ райони, сѣщо отъ Кърджалийската басменска област: Чамъ-Деде, Акъ-Бунаръ, Егри-Дере и Дарж-Дере, а западно започва Македонската тютюнева област. Райково-Устовския районъ се намира въ началото на басейна на р. Арда и се оросява главно отъ р. Арда и притока ѝ р. Черна-рѣка. Срѣдната височина надъ морското равнище достига около 900 м.. Налага се за пълната ферментация на тютюнитъ да бждатъ свличани въ гр. Пловдивъ, — голѣмия тютюневъ центъръ за южна България, както нѣкога тѣзи тютюни сѣ били свличани въ Ксанти и Кавала. Райково-Устовския районъ се намира въ недрата на централнитъ Родопи и тукъ планинскитъ вериги и върхове сѣ прѣстнати въ голѣмо безредие, раздѣлени съ голѣми урви и пропасти.

Почвитъ въ този районъ сѣ богати съ варовни наноси, свлѣчени отъ чукитъ; въ запазенитъ отъ вѣтроветъ долини има отлични условия за вирението на много финъ и ароматиченъ тютюнъ, въпреки голѣмата височина на мѣстността надъ морското равнище. Така напр. има една мѣстность „Трандевица“ между селата Райково и Устово която се отличава съ силно варовита почва, запазена отъ вѣтрове и силно изложена на припекъ, която дава много ароматиченъ тютюнъ, напомнящъ специфичния ароматъ на най-хубавитъ Ксантийски басми отъ с. с. Киречлери, Боюкъ-Мурсалъ, Желебли и Фичерли.

Тютюнопроизводството въ тази област датира още отъ преди освобождението на България и продължава да се развива все повече.

Рандемана на най-добритъ максули достига до 40—45%, а на по-слабитъ къмъ 15—20%. Една редовна търговска партида трѣбва да има отъ 30—35% рандеманъ.

По-голѣмитъ тютюнопроизводителски села сѣ: Райково и Устово, съ годишно производство по около 50.000 кгр.; Смилянъ и Паласъ — срѣдно до 30.000 кгр. годишно; Алами-дере, Чокманово и Левочево — срѣдно до 20.000 кгр. годишно; Петково, Союджукъ, Писаница, Арда и др. — срѣдно до 10.000—15.000 кгр. годишно производство, при нормална и добра реколта.

По-добритъ тютюнопроизводителски села по течението на р. Черна рѣка сѣ: с. с. Райково, Устово, Тарънъ, Топуклу и по р. Арда: с. с. Паласъ, Смилянъ и Арда. Други села съ хубави тютюни сѣ: Фатово, Габрово, Чокманово, Алами-Дере, Кремине, Янусъ-Дере, Горно и Долно Дерекъ-къой, Левочево, Карлуково, Тикале, Петково, Союджукъ и др. —

Всички гореизброени села лежат на 700—1,000 м. и повече надъ морското равнище.

Всичкия отглежданъ тютюнъ въ Райково-Устово е само истинска джебелъ басма.

Общата характеристика на Райково-Устовскитѣ „басми“ е следната:

Ароматъ — силенъ;

Цвѣтъ на листата — златисто жълтъ;

Листъ — дребенъ, — на истинска басма, богатъ съ смолисти вещества;

На пушене — мекъ, силно ароматиченъ и легкъ;

Горимостъ — легка;

Рандеманъ — отъ 30 до 35%;

Манипулация — „басма“ отъ школувани въ тютюнопроизводството работници.

Тютюневото производство презъ последнитѣ четири години въ тази областъ е вариало както следва:

Реколта	Тют.-пр.-ли брой	Засѣта площъ декари	Производство кг.
1923	2,904	4,703	355,455
1924	3,355	4,747	433,401
1925	2,761	3,355	277,870
1926	2,379	2,991	255,137

2. Чамъ-Дере.

Този районъ въ който сжщо така се отглежда Кърджалийска басма, заема течението на едноименната рѣка — Чамъ-Дере, отъ която е получилъ наименованието си. Мѣстността е прерѣзана съ стрѣмни урви и дълбоки пропасти; по камениститѣ върхове и площадки се гнѣздятъ разпрѣснатитѣ селища, често по 5—10 кжши на чука. По тѣзи повечето голи върхове и чуки, по изложенитѣ на силно южно слънце тераси, съ почва изобилна съ варовици, се отглежда и вирѣе финия джебелски тютюнъ басма. Когато единъ тютюнопроизводителъ произведе отъ 150—500 кг. тютюнъ годишно, той е вече напълно доволенъ, а тѣзи, които могатъ да произвеждатъ до 500 кг. и повече, което е редко, сж богатитѣ въ този край производители.

Басменски районъ Чамъ-Дере лежи главно северно отъ р. Арда, а останалитѣ басменски райони сж разположени южно отъ сжщата рѣка.

Добритѣ макули иматъ до 30—40% рандеманъ, а по-слабитѣ до 15%. Редовнитѣ търговски партии могатъ да получатъ рандеманъ отъ 30 до 35%, при нормаленъ процентажъ и прецизна класификация.

Къмъ Чамъ-Деренския районъ спадатъ: Яшлж-Кьойската, Оташлийската и Чатакъ-Джедитската общини и части отъ Кушаларската, Карагьозлерската и Дуракъ-Кьойската общини.

Селища съ най-хубаво производство сж: Мемелеръ съ махалитѣ Кабакларъ и Вийсаларъ, Дойранларъ съ махалата Хасаръ-алтж, Чатакъ-Джедитъ, Чамъ-Дере-Караманларъ, Ходжаларъ, Топаларъ, Хорозларъ, Якъболаръ и др., — тютюнищата на повечето отъ които лежатъ на една морска височина отъ отъ 500 до 700 м. и повече. Най-голѣмитѣ

тютюнопроизводителски селища въ Чамъ-Деренския басменски районъ произвеждатъ по 20,000 до 25,000 кг. тютюнъ годишно, при нормална и добра реколта.

И въ Чамъ-Деренската областъ всичкия отглежданъ тютюнъ е само истинска Джебелъ басма.

Общата характеристика на Чамъ-Деренскитѣ басми е следната:

Ароматъ — силенъ;

Цвѣтъ на листата — доминира червеникавия;

Листъ — дребенъ, на истинска басма, богатъ съ смолисти вещества;

На пушене — мекъ, ароматиченъ и легкъ;

Горимостъ — легка;

Рандеманъ — отъ 30—35%;

Манипулация — „басма.“

Срѣдното годишно тютюнево производство, взето възъ основа даннитѣ за последнитѣ четири години на посоченитѣ по-горе общини и части отъ общини, съставляващи Чамъ-Деренския басменски районъ, възлиза на 300,000 кг.

Въ този басменски районъ, както и въ всички други басменски райони, всѣки тютюнопроизводителъ дѣли произведения тютюнъ най-малко на макулъ и сарж.

3. Егри-Дере.

Районътъ на Егри-Дере е разположенъ по течението на р. Арда, източно отъ Райково-Уство, южно отъ Чамъ-Дере, северно отъ Акъ-Бунаръ и западно отъ Шехъ-Джумайския басменски районъ. Фигуриралъ е като отдѣленъ районъ още при разпредѣлението въ Турската тютюнева режия — до 1912 год. и е влизалъ въ Ксантийската джебелска областъ.

Добритѣ макули сж съ около 30% рандеманъ, а слабитѣ иматъ къмъ 10%. И въ този районъ производителитѣ дѣлятъ произведения тютюнъ на макулъ и сарж.

Въ Егри-Деренския районъ влиза общината Егри-Дере и частъ отъ околнитѣ общини: Давудевска, Оташлийска, Чатакъ-Джедитска, Тозъ-Езирска, Исмаилерска и Кючукъ-Виранска.

Най-добритѣ тютюневи селища сж: Чандъръ, Джелилеръ, Мехмедъ-Кьой, Егри-Дере съ махалата Ходжа-Кьой; Коджа-Алилеръ, Тюркъ-Ереджекъ, Ахрянъ-Ереджекъ, Къзлапъ и др., тютюнища на повечето отъ които лежатъ на една надморска височина отъ 700 до 1,000 м. Най-голѣмитѣ тютюнопроизводителни селища произвеждатъ 20,000 до 25,000 кг. тютюнъ годишно, при нормална и добра реколта.

Егри-Деренския произходъ е само истинска Джебелъ басма.

Общата характеристика на Егри-Деренскитѣ Басми е следната:

Ароматъ — силенъ, който се чувства едва следъ ферментацията;

Цвѣтъ на листата — блѣдо-жълтъ и жълто-зеленикавъ;

Листъ — дребенъ, на истинска басма;

На пушене — мекъ, ароматиченъ и легкъ;

Горимостъ — много добра;

Рандеманъ — отъ 20 до 25%;

Манипулация — „басма.“

Срѣдното годишно тютюнево производство, взето въз основа данните за последните четири години на посочените по-горе общини и части от общини, съставляващи Егри-Деренския басменски район, възлиза на 250,000 кгр.

Редовните търговски партии, при нормален процентаж и прецизна класификация, могат да получат рандеман и повече от 25%, при нормална и добра реколта.

4. Акъ-бунаръ.

И този район тоже спада към Кърджалийската басменска област, разположен непосредствено южно от Егри-Деренския басменски район. До Балканската война — 1912 год., когато цялата басменска област влизаше в границите на Европейска Турция, тѣзи два района, — Егри-Деренският и Акъ-бунарският, сж представлявали един басменски район, под общото име „Егри-Дере“. След присъединяването им към България, тютюневите експерти отдѣлиха „Акъ-Бунаръ“ в самостоятелен район, защото неговият тютюн налагаше това отдѣляне, поради особените технически качества, които той притежава. Тютюните на Акъ-Бунарският басменски район се отличават с свѣтло-жълтият си цвѣтъ и с сравнително високият общ рандеман на макулите си, достигащ най-много до 40—45%, а слабите макули сж с по-малък рандеман, от 15—20%.

В Акъ-Бунарския район влиза главно едноименната община Акъ-Бунар и част от съседните общини — Маданска и Узун-Деренска. Най-добрите тютюневи селища сж: Акъ-Бунар, Хюсемлер с махалата Бойчево и Кждамаръ, Сарж-кжсъ, Узун-Дере, Тикла, Ардашли, Мадан и др. — тютюницата на повечето от които лежат на една надморска височина от 500 до 700 метра и повече. Голѣмите тютюнопроизводителски селища произвеждат по 15,000 до 20,000 кгр. тютюн годишно, при нормална и добра реколта.

Всички тютюни от Акъ-Бунарския произход сж само истинска Джебелъ Басма.

Общата характеристика на Акъ-Бунарският басми е следната:

Аромат — силен;
Цвѣтъ на листата — свѣтло-жълтъ;
Листъ — дребенъ, на истинска басма, богатъ с смолисти вещества;

На пушене — мекъ, сладък, силно ароматичен;
Горимост — много добра;
Рандеман — от 35—40%;
Манипулация — „басма“, извършена прецизно и с вкус.
Срѣдното годишно производство, взето въз основа на данните за последните четири години на посочените по-горе общини и части от общини съставляващи Акъ-Бунарския басменски район, възлиза на около 100,000 кгр. тютюн.

5. Дарж-Дере.

Този тютюнев джебелски район от Кърджалийската басменска област е съществувал отдѣлно и в турското разпредѣление на

тогавашната област „Ксанти Джебелъ“. Дарж-Деренският басменски район е разположен непосредствено северно от Ксантийския район и южно от Акъ-Бунарският; по-западно е разположен Райково-Устовският, а по-източно сж Гяуръ-Деренският и Кирковския басменски райони.

Мѣстността е планиниста с прѣснати селища. Всѣки тютюнопроизводител дѣли тютюна си на макулъ и сарж, като всѣка „ржка“ е изградена отдѣлно, грижливо и с умение. Добрите макули имат рандеман до 35%, а слабите сж с рандеман до 15%.

В Дарж-Деренският район влизат главно едноименната община Дарж-Дере и част от съседните Маданска и Узун-Деренска общини.

По-добрите тютюневи селища сж: Дарж-Дере, с срѣдно годишно производство до 80—90,000 кгр.; Елехче, Боево и др., — които произвеждат годишно до 10—15,000 кгр. и то в зависимост от реколтата. Тютюницата на повечето тютюнопроизводителски селища лежат на една надморска височина от 700 до 1,000 метра и повече.

Тютюните от Дарж-Деренският район е само истинска Джебелъ басма.

Общата характеристика на Дарж-Деренският басми е следната:

Аромат — силен;
Цвѣтъ на листата — свѣтло-жълтеникавъ;
Листъ — дребенъ, на истинска басма, богата с смолисти вещества;

На пушене — мекъ, лекъ, ароматичен;
Горимост — много добра;
Рандеман — от 30 до 35%;
Манипулация — „басма“, извършена прецизно и с вкус.

Срѣдното годишно тютюнопроизводство, взето въз основа на данните през последните четири години за посочените по-горе общини и части от общини, съставляващи Дарж-Деренският басменски район, възлиза на 100,000 кгр.

Дарж-Деренският басми се отличават, освен с свѣтло-жълтеникавият си мазен цвѣтъ, но и с специфичният, нежен аромат при пушене, който по нищо не отстъпва на Кирчлерският и Боюк-Мурсалски Ксантийски басми.

6. Гяуръ-Дере.

Тютюневият район от Кърджалийската басменска област, известен под това име, заема горното течение на р. Сюютлийка с притока и рѣката Гяуръ-Дере. Някои тютюневи фирми дѣлят този район на два по-малки района — „Гяуръ-Дере“, по течението на едноименната рѣка, и „Кирково“, по течението на р. Сюютлийка. Тютюна и от двата района е еднакъв и няма технически причини районът да се дѣли на две. Този район лежи на шосето Кърджали — Гюмюрджина, точно на север от последния градъ, от който го дѣли границата между България и Гърция.

Басменският район Гяуръ-дере дава най-добре подредени и чисти тютюни и с най-висок рандеман. Добрите макули имат до 50% рандеман, а слабите сж с 15—20% рандеман.

Въ районът на Гяурь-Дере влиза главно общините: Чорбаджиларска, Кирковска и част от Хатиболарската.

Най-добрите тютюневи селища са: Налбантларь, Чорбаджиларь, Едилогларь, Гяурь-Дере-Ходжо, Фьндаджикь, Ортаки, Арабаджи, Голъмо Ипъ-Дере, Малко Ипъ-Дере, Сапъ-Дере и др. — тютюниците на повечето от които лежат на една надморска височина от 300 до 500 метра. По-големите тютюнопроизводителски селища произвеждат тютюн от 10,000 до 15,000 кг. годишно, при нормална и добра реколта.

Въ Гяурь-Деренският район се произвежда само истинска джебелъ басма.

Общата характеристика на Гяурь-Деренските басми е следната:

Аромат — много силен;
Цвят на листа — златно-жълт;
Лист — дребен, на истинска басма, особено богат с смолисти вещества;
На пушене — мекъ, сладък, силно ароматичен;
Горимост — легка, нормална, равномерна;
Рандеман — от 35—40%;
Манипулация — „басма“, чиста, прецизна, извършвана от школувани работници.

Средното годишно тютюнево производство, взето въз основа на данните за последните четири години за посочените по-горе общини и части от общини, съставляващи Гяурь-Деренският басменски район, възлиза на 200,000 кг.

Гяурь-Деренските басми се отличават, освен с златно-жълтия си цвят и с особено богатия с смолисти вещества лист, но още и с специфичния си и силен аромат при пушене.

7. Кирли.

Тютюневият район, известен под това име от Кърджалийската басменска област, е разположен между Дарж-Дере и Гяурь-Дере и южно от Шехъ-Джумая. При турското разпределение една част от Кирлийския район е влизал в Дарж-Деренския район, а другата част в Шехъ-Джумайския. По настоящем района е отделен от експертите на тютюневите фирми в самостоятелния район по причина на доминиращия цвят на тютюневият лист, — сиво-жълт. Срещат се и светло-жълти и жълто-червени тютюни, но по-малко.

Добрите макули са с рандеман до 30%, а по-слабите са с по 10%. И тук производителите делят тютюна си на макул и сарж, както и в всички басменски райони.

Района Кирли обема главно едноименната община Кирли и общината Емирлерь.

Най-добрите тютюневи селища са: Томашларь, Бакаджикь, Булутларь, Къзаларь, Бояджиларь, Янакларь, Хасань-Оларь, Куруджа-Дере и др., — тютюниците на повечето от които лежат на една надморска височина от 500 до 1,000 метра. Въ всяко от по-големите тютюнопроизводителски селища се произвежда до 20,000 кг.

тютюн годишно, при нормална и добра реколта, а в повечето села се произвеждат по 5,000 до 12,000 кг. годишно.

Кирлийският произход е само истинска джебелъ басма.

Общата характеристика на Кирлийските басми е следната:

Аромат — силен, който се чувствува след ферментацията;
Цвят на листа — доминира сиво-жълтия;
Лист — дребен, на истинска басма, богат с смолисти вещества;
На пушене — мекъ, ароматичен;
Горимост — средна;
Рандеман — от 20 до 25%;
Манипулация — „басма“, чиста и прецизна.

Средното годишно тютюнево производство, изчислено въз основа на данните за производството на посочените по-горе общини (през последните четири години) съставляващи Кирлийския басменски район, достига до 400,000 кг.

8. Шехъ-Джумая.

Тютюневият район, известен под това название, съставляваща част от Кърджалийската басменска област, граничи на изток с р. Сюютлийка, северно с Кирлийския район и западно с Егри-Деренския и Акъ-Бунарския райони.

Шехъ-Джумайският басменски район е фигурирал и при турското разпределение като отделен район в областта „Ксанти джебелъ“.

Той е един от най-големите райони и е с най-големо производство. Най-добрите макули имат рандеман 35—40%, а по-слабите между 10 до 15%. Редовните търговски партии могат да получат, при нормален процентаж и прецизна класификация, рандеман от 30 до 35%. И тук тютюнопроизводителите делят тютюна си най-малко на макул и сарж.

Въ Шехъ-Джумайския район са включени главно общините Шехъ-Джумая и Джамбашли и по-големата част от общините Хатиболарь, Мъстанлъ, Ахмедъ-Спахи, Джебелъ-Оларь и др.

Най-добрите тютюневи селища са: Дерменджилерь, Яр-Дере, Сарж-Ярь, Сатж-Кьой, Юзбекъ, Балабанлъ, Дънгърларь и др., тютюниците на повечето от които лежат на една надморска височина от 300 до 500 м. и повече. Въ по-големите тютюнопроизводителски селища се произвежда 25,000 до 30,000 кг. тютюн годишно, при нормална и добра реколта.

Тютюнът от Шехъ-Джумайския произход е само истинска джебелъ басма.

Общата характеристика на Шехъ-Джумайските басми е следната:

Аромат — силен;
Цвят на листа — доминира жълто-червеният цвят;
Лист — дребен на истинска басма, богат с смолисти вещества;
На пушене — мекъ, сладък, силно ароматичен;
Горимост — легка;
Рандеман — от 30 до 33%;

Манипулация — „басма“, прецизна и съ вкус от добре школувани работници.

Срѣдно годишно тютюнево производство, взето въз основа на даннитъ за производството презъ последнитъ четири години на посоченитъ по-горе общини и части отъ общини, Съставляващи Шехъ-Джумайския басменски районъ, възлиза на 800,000 кгр.

9. Султанъ-Ери.

И този тютюневъ районъ съставлява частъ отъ Кърджалиската басменска областъ. Султан-Ери се нарича мѣстността, разположена юго-източна отъ гр. Кърджалии, — южно отъ р. Арда. Районътъ започва отъ долното течение на р. Сюютлийка, преминава презъ Мъстънлийската околия и свършва въ Кошу-Кавашката околия.

Въ мѣстността Султанъ-Ери лежи прехода между басменскитъ и баши-балийски райони и въ нея се произвежда главно обикновена (таклитъ) басма. Истинската басма въ този районъ е $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{6}$ отъ цѣлото тютюнево производство.

Въ района Султанъ-Ери влизатъ: частъ отъ Юглюкската община до с. Шахинлеръ и южно отъ нея частъ отъ общинитъ главно източно отъ р. Сюютлийка: Ени-Джумайска, Мъстънлийска, Гюкь-Виранска и даже частъ отъ Тюркь-Гевенската община.

По-добритъ тютюнопроизводителски селища сж: Мъстанлъ, Токмакь-Дере, Ахмаджиларъ, Бекташлеръ, Солукъ-Далъ, Хайранларъ, Тюркь-Геве, Талашманъ-Дере и др., повечето отъ които лежатъ между 300 до 500 м. надъ морското равнище. Въ всѣко отъ по-голѣмитъ тютюнопроизводителски селища се произвежда, при нормална и добра реколта, до 25,000 кгр. тютюнъ годишно.

Произвежданиятъ тютюнъ въ района Султанъ-Ери е смѣсенъ; среща се истинска и обикновена (таклитъ) басма, но се произвежда главно обикновена басма.

Общата характеристика на басмитъ Султанъ-Ери е следната:

- Ароматъ — силенъ;
- Цвѣтъ на листата — доминира свѣтло-жълтиятъ;
- Листъ — дребенъ за истинската басма, срѣденъ по голѣмина, за обикновената басма;
- Напушене — меъкъ, ароматиченъ, легкъ;
- Рандеманъ — отъ 20—25%;
- Манипулация — „басма“ и „ярма-басма“.

Срѣдното годишно производство, изчислено въз основа даннитъ за производството на селищата, включавачи се въ района Султанъ-Ери, за последнитъ четиръ години, възлиза на около 600,000 кгр., отъ които около 500,000 кгр. сж обикновена (таклитъ) басма и 100,000 кгр. истинска басма.

По-добритъ макули въ този районъ достигатъ до 30% рандеманъ, а слабитъ иматъ отъ 10 до 15%. Редовнитъ търговски партии, при нормаленъ процентажъ и прецизна класификация, иматъ около 25% рандеманъ.

* * *

Цѣлата Кърджалийска басменска областъ, до присъединяването ѝ къмъ България въ 1913 г., е имала като естествено дебуше брѣгътъ на Бѣло море и всички тютюни сж се свличали и манипулирали въ градоветъ Ксанти и Кавала.

Една голѣма трудностъ за тютюноотърговцитъ представлява отдалечеността на този край отъ съобщителнитъ артерии — желѣзницитъ; подвозътъ е труденъ и скъпъ. Най-близкиятъ тютюневъ центъръ за сега е гр. Кърджали, гдето по-голѣмитъ тютюневи фирми си построиха складове, но тѣ не сж достатѣчни да побератъ всичкото произведено количество тютюни; една значителна частъ трѣбва да се превозва въ гр. Хасково по шосето Кърджали — Хасково.

Най-вече се практикува пренасянето на тютюнитъ отъ производителитъ съ товарни мулета и здрави планински кончета, по прѣки, добре известни на мѣстното население пътеки.

Ще подчертаемъ още веднажъ, че Кърджалийската басменска областъ притежава най-скъпоценнитъ български тютюни, — богати съ ароматични смолисти вещества — които тютюни се продаватъ отъ 150 до 200 лева единиятъ килограмъ. Кърджалийскитъ басми сж сжщитъ прочути ориенталски тютюни „Ксанти-Джебелъ“, тѣ много реномирани въ всесвѣтския тютюневъ пазаръ, съ специфичниятъ си нѣженъ ароматъ, меко и много приятно пушене, които служатъ за подправяне (Mischungsveredler) на западнитъ хармани.

Б. Баши-Балийската областъ.

Баши-Балийската областъ въ басейна на рѣка Арда заема крайниятъ юго-източенъ жгълъ на българска Южна Тракия, западно отъ рѣка Марица.

Баши-Балийската областъ въ басейна на рѣка Арда включва Кошу-Кавашката и Орта-Кьойската административни околии, по-голѣмата частъ отъ Кърджалийската административна околия и само южнитъ покрайнини отъ Харманлийската и Свиленградската административни околии. Тютюневитъ експерти я дѣлятъ сега на четири района:

1. Кошу-Кавакъ,
2. Орта-Кьой,
3. Кърджалийски балканъ и
4. Арда-Бою.

Първитъ два района — Кошу-Кавакъ и Орта-Кьой сж два напълно самостоятелни района, съ оформени произходи и известни тютюневи марки въ тютюневия пазаръ. Кърджалийскитъ и Арда-Бою-балканъ се вливатъ въ партидитъ на „Хасковския балканъ“ и като отдѣлни тютюневи марки за сега не съществуватъ.

Тютюнитъ баши-балж, ако не се складирватъ въ мѣстнитъ тютюневи кооперации (гдето има такива, какъвто е случаятъ въ Орта-Кьой), се свличатъ и манипулиратъ главно въ гр. Хасково.

Тютюнопроизводството въ този районъ датира отъ незапомнени времена и добритъ климатични и почвени условия сж създали отлични условия за доброто вирѣне и преуспѣване на тютюневата култура.

1. Кошу-Кавакъ.

Тютюнопроизводителният районъ подъ това име е влизалъ, преди присъединяването му къмъ България, въ Одринския вилаетъ. Районътъ лежи южно отъ рѣка Арда, източно отъ Кърджалийската басменска област и западно отъ Орта-Къойския районъ. Тютюнътъ, произхождащъ отъ този районъ, е известенъ като баши-балийски тютюнъ, съ медно-златистъ цвѣтъ. Срещатъ се и свѣтли, жълтеникави тютюни и то колкото повече се приближава къмъ Орта-Къойския районъ. Тютюнопроизводството е главниятъ и за повечето селища даже изключителенъ поминъкъ на мѣстното население.

Кошу-Кавашкиятъ районъ представлява силно пресѣчена планинска мѣстностъ, съ каменисти върхове и вериги, на мѣста пресѣчени съ дълбоки долове. Селищата сж много прѣснати, съ по 5—10 кжци, нерѣдко кацнали по върховетъ, или разположени по тераситъ на планинскитъ масиви. Къмъ Кошу-Кавашката административна околия се числятъ 12 общини съ 128 села и селца, които пъкъ отъ своя страна се дѣлятъ на множество малки махли, съ отдѣлни имена, загнѣздени всрѣдъ огромния Родопски масивъ, тамъ гдето сж се намѣрили условия, колкото и оскѣдни да сж тѣ тука, за да може да се отглежда хубавиятъ тютюнъ.

Като районъ, граничащъ съ Кърджалийската басменска област, срещатъ се и басми, но тѣ съставляватъ не повече отъ $\frac{1}{20}$ до $\frac{1}{10}$ отъ цѣлото Кошу-Кавашко тютюнопроизводство, общиятъ размѣръ на което се движи срѣдно годишно около 1,000,000 кгр.

Басма има въ Гьокъ-Виранската, Тюркъ-Гевенската и Чорбаджиларската общини. Обикновена (таклитъ) басма има въ Юглюкската и Ени-Джумайската общини, сжщо така се среща и въ Токачикската и Тюркъ-Гевенската общини. Въ останалитъ общини: Кошу-Кавакъ, Чалъ-Джедитъ, Ташлж-Чилингиръ, Ада-Къой, Дутлу и по-голѣмата частъ отъ Токачикската община, произведениятъ тютюнъ е главно баши-балж.

Споредъ Д-ръ Карлъ Мюлеръ (въ книгата му „Производство, обработване и търговия съ тютюни въ Европейска Турция, а сега Нова България“, официално издание на Министерството на Финанситъ) за реколтата 1910 год. сж дадени следнитъ данни: тютюнътъ се е обработвалъ въ 132 селища, отъ 5,088 тютюнопроизводители, съ засѣта площъ 8,150 дюлюма и годишно производство 587,300 кгр. А за реколтата 1916 год., при една ненормална стопанска конюнктура поради войната, за Кошу-Кавакъ сж дадени следнитъ много задоволителни данни: тютюнътъ се е обработвалъ въ 125 селища, отъ 4,678 тютюнопроизводители, съ засѣта площъ 8,288 дек. и годишно производство 667,616 кгр.

Начиная отъ 1919 год., следъ свършването на войната, производството е варирано както следва:

Реколта год.	Селища брой	Тют-произ-ли брой	Засѣта площъ декари	Общо произ-во кгр.
1919	125	5,412	8,054	339,592
1920	124	5,778	8,446	655,448
1921	121	5,460	11,189	638,135
1922	126	6,648	13,526	791,607
1923	127	7,133	13,410	1,152,869
1924	127	7,154	13,523	1,558,480
1925	126	6,629	12,615	1,361,824
1926	127	6,817	13,876	1,102,783

Общо погледнато, тѣзи данни за производството показватъ една по-голѣма постоянностъ презъ последнитъ петъ години. Безспорно е, че това постоянство въ размѣра на производството се дължи на факта, че реколтитъ сж били нормални, — не е имало непреодолими стихийни причини, които да ги намалятъ значително.

Административната околия Кошу-Кавакъ има 128 селища. Отъ 1922 год. до сега тютюневата култура се е поддържала съ голѣмо постоянство почти въ цѣлата околия, което показва една здрава усѣднатостъ на тютюнопроизводството. Числото на тютюнопроизводителитъ потвърждава тази усѣднатостъ и даже отбелѣзва едно увеличение презъ последнитъ петъ години — отъ 6,600 тѣхниятъ брой нарастна на 7,100 души.

Естествено, че и засѣтата площъ се е увеличила и показва едно постоянство, даже презъ 1926 год. голѣмината на засѣтата площъ е достигнала до 13,876 декара. Въ резултатъ на това се е увеличило и годишното производство, като е достигнало до милионъ килограма, а презъ 1924 год. е било $1\frac{1}{2}$ мил. кгр.

Тютюнопроизводството въ този край има голѣмо бждеще и може да се развие до своя максимумъ, тъй като климатическитъ и почвени условия напълно отговарятъ за отличното успѣване на тютюна и при това населението, почти изключително турско, е свикнало съ голѣмо търпение да се грижи и да отглежда тази ценна култура и още, — което е най-главното — ценитъ, които получаватъ тютюнопроизводителитъ за своето производство, сж задоволителни и това ги поощрява все повече и повече.

По-голѣмитъ тютюнопроизводителски селища сж: Терзи-Къой, Денизъ-Койлучъ, Алфатлж, Донгурларъ, Кара-демирлеръ, Езеденли (махалата Хорозларъ), Авренъ, Ада-Къой, Дутлу, Ахатъ-Баба, Зииръ-Бургазъ, Юмеръ-Къой, Тирфили, Чалъ-Джедитъ, Юглюкъ, Хаджиларъ, Кара-Гйозлеръ, Гюзелъ-Гани, — чието годишно производство възлиза за всѣко селище до 20,000 кгр., а въ най-голѣмитъ села, при благоприятна реколта, производството може да достигне даже до 70,000 кгр., а обикновено до 40—50,000 кгр. тютюнъ.

Села, които се отличаватъ съ особено хубави тютюни и които биватъ най-рано атакувани отъ тютюневитъ търговци сж: Денизъ-Койлучъ, Тирфили, Ада-Къой, Зииръ-Бургазъ, Кара-Къой, Терзи-Къой, Кайларъ, Кърларъ; за отбелѣзване е, че тютюнищата на тѣзи села лежатъ между 200 и 500 метра надъ морското равнище. Има и други села съ особено хубави тютюни, като Хаджиларъ, Дерменъ-Виранъ, Невсе-Ташлж и други. Трѣбва да се помене, че не винаги изброенитъ тютюневи села държатъ първенство, тъй като може да се случи да се повреди тютюневиятъ имъ разсадъ, или тютюнътъ да бжде битъ отъ градушка, да пострада отъ изобилни дъждове, или голѣма суша и други причини, поради които да бждатъ повредени тютюнитъ.

Рандемана на редовнитъ партии, при нормаленъ процентажъ и прецизна класификация, може да достигне 30 до 35%. Отдѣлни макусули въ прочутитъ по своето доброкачествено производство села, нерѣдко иматъ до 50% рандеманъ и повече. И тука тютюнопроизводителитъ, подобно тѣзи отъ Кърджалийската басменска област, дѣлятъ производството си на „Максулъ“ и „Сарж“; максулъ сж тютю-

нитъ съ здрави (ценни) листа, а сарж-та сж съ окжсани и слаби (дипове) листа.

Общата характеристика на Кошу-Кавашкитѣ тютюни е следната:

Ароматъ — силенъ, следъ фтрментацията;
Цвѣтъ на листата — доминира медно-златистиятъ;
Листъ — неженъ, богатъ съ смолисти вещества, сръдно голѣмъ — типъ „Сагъръ-дили“;
На пушене — мекъ, ароматиченъ, легкъ;
Гримостъ — легка;
Рандеманъ — отъ 30 до 35%;
Манипулация — широкъ пастилъ, извършена прецизно и съ вкусъ.

Кошу-Кавашкитѣ тютюни се комбиниратъ сполучливо съ Орта-Кьойскитѣ и въ тютюневиятъ пазаръ, при съставянето на по-голѣми партии, тѣ се групиратъ подъ търговската марка „Кошу-Кавакъ — Орта-Кьой“, която си е спечелила добро име не само на западния европейски пазаръ, но се ценятъ и отъ американцитѣ, които сж едни отъ добритѣ и редовни купувачи на тѣзи тютюни.

2. Орта-Кьой.

Известенъ тютюневъ районъ, влизащъ до преди присъединяването му къмъ България, въ Одринския вилаетъ. Този районъ лежи южно отъ р. Арда и съставлява най-югоизточния жгълъ на българс-гръцката граница; произвежданиятъ тютюнъ е извѣстенъ като *башибалийски видъ, съ златно-жълтъ цвѣтъ*.

Тютюнопроизводството тука, както и въ цѣлия басейнъ на рѣка Арда, датира отъ незапомнени времена. Въ Орта-Кьойско вирѣятъ много добре и други южни култури, като памука, сусамъ, макъ, бадеми, фасѣци и др.

Района не представлява типична планинска мѣстность, какъвто е Кошу-Кавашкиятъ и се чувствува благотворното влияние на климата отъ Бѣло море. Орта-Кьойскиятъ районъ има още по-благоприятни условия за вирението на тютюневата култура, отколкото Кошу-Кавашкиятъ. Освенъ по-мекиятъ си юженъ климатъ, който се чувствува тука, но и почвата е по-пѣсчлива и е по-богата съ варовици. Има села като Горно и Долно Суванли, Мандрица и други отъ този жгълъ, произвеждащи много фини тютюни, които съ своятъ особенъ, силенъ и неженъ ароматъ не отстъпватъ на най-добритѣ Ксантийски тютюни. Споредъ Д-ръ Карлъ Мюлеръ, въ книгата му „Производство, обработване и търговия съ тютюни въ Европейска Турция, а сега Нова България“, за Орта-Кьой сж дадени следнитѣ данни: Въ 1910 г. тютюна се е обработвалъ въ 71 селища, отъ 2463 тютюнопроизводители, при засѣта площъ отъ 4,042 дюдюма и годишно производство 267,000 кгр. — които данни показватъ, че тютюневата култура е била вече една развита и осѣднала още преди Балканската война; обаче по-голѣмата частъ отъ турското население, което съставляваше главната маса, напустна селищата си и отиде къмъ Цариградъ и Мала Азия и за това презъ 1916 г. тютюна се е обработвалъ само въ 14 селища, отъ 225 души, върху 553 декари и е било получено 42,962 кгр. тютюнитѣ.

Отъ 1919 година, — следъ свършването на Европейската война, — производството се е развило както следва:

Раколта години	Селища брой	Тютюнопроиз. брой	Засѣта площъ декари	Общо произв. кгр.
1919	15	422	925	46 383
1920	30	909	2,466	132,295
1921	45	1,001	2,462	166,952
1922	65	2,110	5,657	473,502
1923	68	2,816	7,360	616,990
1924	68	2,007	8,079	785,670
1925	65	2,929	8,170	786,898
1926	68	2,381	5,313	431,573

Тѣзи данни указватъ на едно бързо засилване на тютюнопроизводството, което се вижда както отъ увеличаването броя на тютюневитѣ селища, така и отъ нарастващото число на тютюнопроизводителитѣ и на засѣтата площъ.

Споредъ „Списъка на населенитѣ мѣста въ Царство България“ въ административната околия Орта-Кьой фигуриратъ 68 селища и, както се вижда отъ данитѣ за последнитѣ години, почти всички сж тютюнопроизводителски. Сравнени даннитѣ за 1910 г. съ тѣзи за 1926 г. се вижда, че тѣ по брой на тютюнопроизводителитѣ и голѣмината на засѣтата площъ се много сходятъ, т. е. че тютюневата култура е взела нормалнитѣ си размѣри въ този районъ.

По-голѣмитѣ тютюнопроизводителски селища сж: Орта-Кьой — 70,000 кгр.; Мандрица, Демирлеръ — 40—50,000 кгр.; Пелевунъ, Балджибукъ, Гьокче-Бунаръ — къмъ 30,000 кгр.; Акаланъ, Долно Суванли, Арнауткьой, Чекердекли, Атеренъ — 20 до 30,000 кгр. годишно — при надморска височина на тютюнищата отъ 50 до 300 метра.

По-добритѣ тютюнопроизводителски селища сж: Горно-Суванли, Долно-Суванли, Гюляръ-Кьой, Мандрица, Чекердекли, Балджибукъ, Джебелеръ и др.

Сръдното годишно производство въ цѣлия районъ достига до 1/2 милионъ кгр. тютюнъ.

Общата характеристика на Орта-Кьойскитѣ тютюни е следната:

Ароматъ — силенъ;
Цвѣтъ на листата — доминира златно-жълтиятъ цвѣтъ;
Листъ — неженъ, съ сръдна голѣмина, отъ типа „Сагъръ-дили“ съ слабо съдържание на смолисти вещества;
На пушене — мекъ, много ароматиченъ, легкъ;
Горимостъ — легка, нормална, равномерна;
Рандеманъ — отъ 35 до 40%;
Манипулация — на широкъ пастилъ, — извършена прецизно и съ вкусъ.

Тютюнопроизводството въ Орта-Кьойско има голѣмо бждаще и трѣбва съ голѣмо търпение и постоянство да се работи за поната-тъшното развитие на тази ценна култура. Населението се състои въ по-голѣмата си частъ отъ бѣжанци и не всички сж свикнали съ обработването на тютюна. Тукъ биха могли да вирѣятъ и басми; може би не тѣй богати съ смолисти вещества, но достатъчно финни и ароматични.

Добрите макули имат рандеманъ до 50—60%, при добре отглеждане и пазенъ тютюнъ, а нѣкой отъ слабитъ макули сж съ по-слабъ рандеманъ, щомъ тютюна е билъ работенъ отъ незапознати и неподготвени достатъчно съ отглеждането му производители.

Едно особено ценно качество на тѣзи тютюни е, че сж по-легки на тегло и следователно сж по-рентабилни въ папиросната индустрия. Тѣ се комбиниратъ сполучливо съ Кошу-Кавашките тютюни, спечелили сж си вече добро име на западъ и се търсятъ и купуватъ и отъ англичани и отъ американци.

Бавното стопанско въздигане на този край, въпрѣки ценните му култури, се дължи на отдалечеността му отъ главните съобщителни срѣдства, — желѣзницитѣ. Преминаването на р. Арда на пролѣтъ и есенъ, когато е пълноводна, е почти невъзможно. Зиме поради виелици и прѣспи, движението сжщо се затруднява.

3. Кърджали-балканъ.

Подъ произхода „Кърджалийски-балканъ“ се разбиратъ главно тютюнитѣ, произвеждани въ тази частъ отъ обилно разхвърленитѣ Родопски вериги, които лежатъ на северъ и северо-изтокъ отъ гр. Кърджали. Района граничи на западъ съ Чамъ-Деренскиятъ басменски районъ, на югъ съ рѣка Арда, а на северъ и изтокъ съ произхода Хасково-балканъ. Произхода Кърджали-балканъ е продължение на произхода Хасково-балканъ, като засѣга и частъ отъ прехода на басменската зона къмъ баши-балийската. Този преходъ дава едно израждане на истинските басми въ тѣй нареченитѣ въ търговския свѣтъ „обикновени (таклитѣ) басми“. Тѣзи обикновени басми, отглеждани въ този районъ, сж по-пригодни да минатъ за баши-балж, отколкото да се манипулиратъ като търговска стока въ „басма.“

Тютюнопроизводителния районъ „Кърджали-балканъ“ заема главно общинитѣ: Кърджали, Гьоклемезлеръ, Кара-демиръ, Кьопурлии, Чатакларъ-Атикъ, Деделеръ, Чифликъ, Сюрменлеръ и частъ отъ общинитѣ, въ които освенъ баши-балж се среща и истинска и обикновена басма: Яшлж-кьой, Дуракъ-Кьой и Кушаларъ. Повечето тютюнища лежатъ между 300 до 500 метра надъ морското равнище и по-вече. Годишното производство на отдѣлнитѣ селища се движи главно подъ 20,000 кгр.

По-големитѣ тютюнопроизводителски селища сж: Кърджали, Буюкъ-Ерджели, Кара-Аларъ — до 30,000 кгр. годишно производство; Кара-Бахаслж, Бей-Кьой, Карагьозлеръ, до 20—25,000 кгр. годишно производство; Кючукъ-Ерджели, Сюрменлеръ, Кара-Демиръ, Есмирли, Ишикларъ, къмъ 15—20,000 кгр. годишно производство.

По-добрите тютюнопроизводителски селища сж: Кара-Бахаслж, Хисаръ-Алж, Даа-Кьой, Чатакларъ-Атикъ, Кая-Алж, Кара-Демиръ, Буюкъ-Дере, Сюрменлеръ, Мюселимеръ, Османъ-Пашаларъ, Деделеръ, Алемъ-Бейлеръ, Гьоклемезлеръ, Идиризли, Мюсемлеръ, Кеременлеръ, Хамзаларъ, Кара-Атларъ, Тепе-Алж и др.

Срѣдното годишно тютюнево производство въ района на Кърджалийския балканъ възлиза на 300,000 кгр. и по-вече.

Общата характеристика на тютюнитѣ „баши-балж“ отъ Кърджалийскиятъ балканъ е следната:

Ароматъ — срѣденъ;

Цвѣтъ на листата — преобладава светло-червеникавиятъ;

Листъ — неженъ, малко по едъръ отъ срѣдната обикновена голѣмина, типъ „Сагъръ-дили“;

На пушене — мекъ, ароматиченъ;

Горимостъ — срѣдна;

Рандеманъ — отъ 25—35%;

Манипулация — на „широкъ пасталъ“, прецизна и чиста, извършвана отъ школувани работници.

Кърджалийската административна околия има 13 общини съ 156 селища, частъ отъ които влизатъ въ Чамъ-Деренскиятъ басменски районъ. Презъ 1914 год. въ 133 тютюневи селища съ 2,653 тютюнопроизводители сж били засѣти 6,358 декари и е било получено 347,232 кгр. тютюнъ. Презъ 1917 год. въ 138 тютюневи селища съ 3,803 тютюнопроизводители и 6,580 засѣти декари е получено 359,888 кгр. тютюнъ. Въпреки войната, явно е увеличението на тютюневото производство въ този районъ.

Следъ войната тютюневото производство въ този районъ се е развивало както слѣдва:

Година	Селища брой	Тютюнопроизвод. брой	Засѣта площъ декари	Общо производство килограми
1919 . .	83	3,009	5,492	270,794
1920 . .	135	4,412	7,939	597,927
1921 . .	140	4,244	8,670	532,076
1922 . .	142	5,633	11,393	980,976
1923 . .	145	6,921	12,205	1,385,354
1924 . .	142	5,943	9,457	1,157,525
1925 . .	140	5,608	9,767	1,019,978
1926 . .	134	4,281	7,021	595,696

4. Арда-Бою.

Това общо название обема селищата по протежението на рѣка Арда отъ баши-балийските райони — на северъ районитѣ на Харманлийския и Свиленградския болканъ, а на югъ Кошу-Кавашкиятъ и Орта-Кьойскиятъ райони.

Тютюнитѣ, произвеждани въ този районъ, не сж известни като отдѣлна тютюнева марка, тѣй като сжщитѣ тютюни обикновено минаватъ въ съответнитѣ по-гореказани райони. Названието му е останало още отъ турско време и въ сжщностъ то обема повече тютюнитѣ, произвеждани северно отъ рѣка Арда и то главно тютюнитѣ отъ Харманлийския и частъ отъ Свиленградския балканъ.

Въ района на Арда-Бою влизатъ:

Отъ Кърджалийския балканъ частъ отъ общинитѣ: Сюрменлеръ и Деделеръ и то селата разположени край рѣка Арда;

Отъ Кошу-Кавакъ частъ отъ общинитѣ: Ени-Джумая и Ада-Кьой и то селата край рѣка Арда;

Отъ Харманлийскиятъ балканъ общинитъ Долни-Главанакъ, Долно-Черковище, Ефремъ, Пчеларе, Силенъ, Южно-Сждиєво;
 Отъ Свиленградскиятъ балканъ общинитъ Деве-Дере, Кочашъ, Куртоленъ, Скулбюкюнъ;
 Отъ Орта-Къой частъ отъ общинитъ Попово и Покрованъ и то селата разположени край рѣка Арда.

Общата характеристика на тютюнитъ Арда-Бюю е следната:

Ароматъ — срѣденъ;
 Цвѣтъ на листа — преобладава свѣтло-жълтеникавиятъ;
 Листъ — срѣденъ и повечето едъръ, неженъ, отъ типътъ „Сагъръ-дили“;
 На пушене — мекъ, ароматиченъ, легъкъ;
 Горимостъ — добра и равномерна;
 Рандеманъ — отъ 25—30%;
 Манипулация — на „широкъ пасталъ“, прецизна и чиста, извършвана отъ школувани работници.

* * *

Цѣлата областъ по басейна на рѣка Арда, както се спомена вече, е откъсната отъ желѣзопѣжнитъ съобщения и е изолирана. Новата граница между Турция и Гърция я откъсна отъ естествения ѝ излазъ на Бѣло море, а сѣщо и отъ желѣзопѣжната линия Одринъ—Деде-Агачъ—Солунъ.

Не особно благоприятно е мѣстоположението на гр. Орта-Къой. Границата е врѣзана въ долината на рѣка Арда, като клинъ и стро-ящето се шосе, което съединява сега Свиленградъ съ Орта-Къой, прави една обиколка отъ 20—25 клм.

Другъ пѣтъ за съобщение е шосето Орта-Къой презъ Кошу-Кавакъ — Мжстанлъ — Кърджали, което до Хасково е дълго 160 клм. Има единъ по-краткъ пѣтъ, който се отдѣля въ Орта-Къойско отъ шосето за Кошу-Кавакъ, северно отъ с. Попово, минава рѣка Арда при с. с. Гедиклеръ и Ново-Село и влиза въ шосето Хасково — Харманли, между селата Подкрепа и Стойково.

Не по-малко е откъснатъ и Пашмаклийскиятъ край, известенъ като тютюневъ районъ „Райково-Устово“. Шосето Пашмаклъ — Пловдивъ има дължина 112 клм. и преваля презъ върха Роженъ, който е около 1640 м. надъ морското равнище, до като влѣзе въ дефилето на Чепеларската рѣка. Пашмаклъ се съединява най-близо презъ Егри-Дере съ гр. Кърджали.

Новостроящата се желѣзопѣжна линия ще допринесе твърде много за съживяването на стопанския животъ въ тѣзи области, а съ това ще подтикне развитието и на самото тютюнево производство.

III. Тютюнитъ въ басейна на рѣкитъ Струма и Мѣста.

Басейнътъ на рѣкитъ Струма и Мѣста заема юго-западната частъ на България и включва българската Македонска областъ, заедно съ Дупнишкиятъ районъ. Цѣлата Македонска областъ до 1913 година, — когато бѣ присъединена къмъ България, — е влизала, споредъ разпре-дѣлението на Отоманската тютюнева режия, къмъ Кавалската тютюнева областъ.

Тютюнитъ отъ този басейнъ сж известни подъ общото име македонски тютюни и се отличаватъ съ свѣтлиятъ си цвѣтъ и силенъ ароматъ; тѣ сж мекки на пушене, а при това сж и легки на тегло, което ги прави много рентабилни въ папирсната индустрия. *Тѣ отговарятъ напълно на днешнитъ изисквания на тютюневия пазаръ за фабри-кация на папириси и се търсятъ най-много.*

Почвата въ басейна на рѣкитъ Струма и Мѣста е главно глинесто-пѣськлива и богата съ варовити вещества, свлечени съ наноситъ на рѣкитъ отъ околнитъ планини. Климата благоприятства за правилното развитие на тютюневото растение. Пролѣтъта е ранна, ако и прохладна. Лѣтото обикновенно е много горѣщо и способства за благоприятното узрѣване на тютюна. Есента е сравнително мекка и настѣпва къмъ месецъ октомврий. Валежитъ сж нормални. Колкото и да е отдале-чено морето отъ тази областъ, не може да се отрече влиянието му, което се отразява по широкитъ долини на тѣзи две голѣми рѣки. Така се обяснява и сравнително меккиятъ климатъ въ тѣзи мѣста. Този районъ е ограденъ отъ северъ съ високи планини, които предпазватъ тютюнитъ отъ студениятъ северенъ вѣтръ.

Тютюневата култура е пренесена въ Македония презъ XVII вѣкъ, отъ гдето се е разпростанила изъ долинитъ на рѣкитъ Струма и Мѣста и постепенно е проникнала въ долинитъ на рѣкитъ Арда, Марица и Тунджа.

Доминиращиятъ планински характеръ на тази областъ, както и преобладающата дребна собственностъ (стопанства съ по 10—50 декара земя), сж допринесли за усиленото развитие на тютюневото производ-ство, което е цененъ стопански факторъ за благосъстоянието на този край.

И действително тютюневото производство въ по-голѣмата частъ отъ басейна на тѣзи две рѣки е, ако не изключителенъ, то единъ отъ най-главнитъ поминѣци на мѣстното население.

Меккиятъ климатъ и малкото обработваема площъ способстватъ и поощряватъ отглеждането и на други по-доходни култури, каквито сж индустриалнитъ растения: сусамъ, анасонъ, макъ, памукъ, а отчасти лень и конопъ.

Въпреки голѣмото стопанско значение на тютюневата култура за Македонската област, Турция нищо не е предприемала за подобренieto ѝ. Необходимо бѣше да се направи поне най-необходимото за тази култура. Следъ откриването на Подвижна земледѣлска катедра въ 1920 г., въ Македонската област се започна проучването на тютюнопроизводителскитѣ райони и се организираха презъ 1922 и 1923 г. две тютюневи изложби. Интересътъ, проявенъ по отношение на тютюнитѣ въ басейна на тѣзи две рѣки, е далъ въ резултатъ откриването на две специални опитни полета за тютюневата култура, — първо въ гр. Горна-Джумая, презъ пролѣтътъ на 1922 год. и друго въ с. Рила — Дупнишко, презъ 1924 год. — Нуждата да се очертаятъ бѣдашитѣ перспективи на тютюневото производство, а сѣщо така да се установятъ мѣрkitѣ за поощрение на самото производство, намѣри изразъ въ състоялата се стопанска конференция въ гр. Горна-Джумая на 9 и 10 май 1926 год.

Въ тази стопанска конференция сж били разгледани, покрай общитѣ въпроси за стопанското съвземане на цѣлата област, а сѣщо така по специално и всички въпроси изъ областта на тютюневото производство и пласментъ и сж били посочени мѣрkitѣ, възприемането на които е желателно, за да се засили производството и търговията на тютюна.

Въ басейна на рѣка Струма се намиратъ следнитѣ райони известни като тютюневи произходи подъ съответното имъ име:

1. Дупница;
2. Горна-Джумая и
3. Мелникъ — Петричъ.

А въ басейна на рѣка Мѣста лежи само единъ тютюневъ произходъ:

4. Неврокопъ.

Срѣдното годишно тютюнево производство, при нормална реколта, отъ басейнитѣ на тѣзи две рѣки, достига до около 5,000,000 кгр., съ едно постоянство, което подчертава здравата уседналостъ на тютюневата култура въ този край. Тютюнитѣ, които се произвеждатъ, сж главно „баши-балж“ и до $\frac{1}{2}$ мил. кгр. „басма“.

1. Дупница.

Дупнишкиятъ районъ е единъ добре известенъ тютюневъ произходъ по течението на рѣка Струма и голѣмитѣ ѝ притоци: р. Рила и Джерманъ.

Дупнишката долина е заградена съ високи планински вериги: на северъ съ Верила и Коньова планина, на западъ съ Осоговската планина, на изтокъ съ Родопитѣ и Рила и на югъ съ Рила и Осоговската планини, които я запазватъ отъ студения вѣтрове. Дупнишката долина има много благоприятни условия за успѣването на тютюневата култура; — въ нея преобладава глинесто-пѣськивата, чакълеста, наносна почва, богата съ варовити вещества; топлиятъ климатъ много спомага за доузрѣването на тютюна, съ ранна пролѣтъ, топло лѣто и късна есенъ.

Тютюнопроизводството въ Дупнишко датира отъ незапомнени времена и се поддържа съ голѣмо постоянство. Добритѣ почвени и климатически условия, добриятъ сравнително пазаръ, поощряватъ тютюнопроизводството въ Дупнишко и този районъ е единъ отъ първитѣ тютюневи райони въ България, съ силно развита тютюнева култура.

Преобладаващиятъ видъ тютюнъ е баши-балж; той може да се комбинира сполучливо съ тютюнитѣ на Горна-Джумая, особено съ тѣзи отъ мѣстността „Долно-поле“.

Общата характеристика на Дупнишкитѣ тютюни е следната:

Ароматъ — силенъ;
Цвѣтъ — предимно свѣтло-жълтъ, обаче среща се и червеникавъ;
Листъ — тънъкъ, неженъ, продълговатъ, — отъ типа „Сагъръ-дили“;
На пушене — мекъ, ароматиченъ, сладъкъ;
Горимостъ — силна, равномерна;
Рандеманъ — отъ 30—35%;
Манипулация — на широкъ пасталъ, извършена прецизно и съ вкусъ.

Най-голѣмитѣ тютюнопроизводителски селища сж: гр. Дупница, селата Рила, Кочериново — съ срѣдно годишно производство около 200,000 кгр.; Стобъ — 150,000 килограма; Бобошево, Мурсалево — до 100,000 кгр.; Пороминово, Баланово — до 70,000 кгр.; Бураново, Джерманъ, Червенъ-Брѣгъ, Крайници, Слатино, Смочево — до 50,000 кгр. Тютюнищата на тѣзи селища лежатъ между 300 и 700 метра надъ морското равнище. Останалитѣ селища иматъ срѣдно годишно производство подъ 50,000 кгр. всѣко.

Най-хубавитѣ тютюни се произвеждатъ по течението на р. Рила. Тамъ тютюнопроизводството е изключителенъ поминѣкъ и производителитѣ сж съ снабдили съ технически уреди и помагала, нуждни за отглеждането, сушенето и пазенето на тютюна: сушилни, хранилища и др.

Много добри тютюнопроизводителски селища, по течението на р. Рила, сж селата: Рила, Стобъ, Кочериново и Пороминово, тютюнищата на които лежатъ отъ 300—500 метра надъ морското равнище. Други хубави тютюнопроизводителни села по течението на рѣката Струма сж: Бураново, Крумово, Боровецъ, Драгоданъ, Бобошево, Мурсалево, Слатино и др., тютюнищата на които сѣщо лежатъ между 300 и 500 метра надъ морското равнище.

Хубавитѣ макули сж съ рандеманъ отъ 30—45% и повече, а слабитѣ сж съ по 15—20%. Редовнитѣ партии, правилно класирани и съ нормаленъ процентажъ, иматъ рандеманъ отъ 30—35%. Споредъ официалнитѣ данни, въ Дупнишката околия презъ 1910 год. е имало: 39 тютюнопроизводителски селища съ 3,234 тютюнопроизводители, съ общо засѣта площъ 14,364 декара и общо производство — 1,419,091 кгр.

Презъ 1915 год., презъ време на войната, е имало: 51 тютюнопроизводителски селища, съ 4,571 тютюнопроизводители, съ общо засѣта площъ отъ 20,889 декара и получено общо производство — 1,628,603 килограма.

След войните, от 1920 година, тютюневото производство в Дупнишко се изразява с следните данни:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизвод. брой	Засѣта площ декари	Годишно производ. килограма
1920	65	6,090	25,856	2,352,659
1921	61	6,008	23,178	1,559,752
1922	68	7,726	30,197	2,863,466
1923	68	10,286	36,144	2,970,068
1924	68	9,645	32,512	2,919,232
1925	68	9,277	25,408	1,871,289
1926	68	6,946	22,133	2,097,715

Дупнишката административна околия има 70 селища и се вижда, че през последните 5 години почти всички сж били ангажирани с тютюнопроизводството. Числото на тютюнопроизводителите и голѣмината на засѣтата площ през 1926 година свидетелствуват за едно нормално установяване на тютюнопроизводството в района и то там, гдето може да се отглежда по-доброкачествен тютюн.

Дупнишките тютюни сж свѣтли, леки на тегло, на пушене сж ароматични и сж известни на европейските тютюневи тържища, като много рентабилни в папирсната индустрия. Търсят се сжщо така и от Англия и Америка.

2. Горна Джумая.

Горно-Джумайският тютюнев производ е бил добре известен още преди войните под търговската марка „Джумая-Бала“. Тогава той е влизал в Кавалската област, а сега се числи към българската Македонска област.

Горно-Джумайската котловина е разположена по течението на рѣка Струма и е обградена с високи планини: на север с Рила и Осоговската планина, на запад с Малеш планина, а на изток с Пирин планина. Тази котловина представлява пресечена планинска мѣстност, добре оросявана от множество малки и голѣми притоци на рѣка Струма и е богата с варовити наноси. Тя е добре запазена от север от студените вѣтрове; климатът ѝ е мекъ, с горѣщо лѣто и топла есен.

Тютюневото производство е първостепенен и почти изключителен поминък на населението. Тютюнопроизводството датира от незапомнени времена и се поддържа винаги с голѣмо постоянство и усърдие. Годишното тютюнево производство се движи от 1—1½ милиона килограма. Само повреда на разсада, или външни неизбежни причини, могат да го намалят; винаги, обаче, може да се разчита на едно годишно производство от около 800,000 кгр.

Д-ръ Карл Мюлер в книгата си „Производство, обработване и търговия с тютюни в Европейска Турция, сега Нова България“, съобщава, че в района на Горна-Джумая през 1910 год. тютюнът

се е обработвал в 41 селища, от 4,333 тютюнопроизводители, с общо засѣта площ от 11,338 дюлюма и с общо годишно производство — 1,192,200 кгр.

През 1915 год., при една ненормална стопанска конюнктура поради войната, в сжщият район тютюнът се е обработвал в 63 селища от 2,970 тютюнопроизводители, с обща засѣта площ 8,687 декара и с общо годишно производство — 640,013 кгр.

Начина от 1920 год. производството на тютюна в района се е мѣнило както следва:

Реколта год.	Селища брой	Тют-произ-ли брой	Засѣта площ декари	Годишно произв. килограма
1920	39	3,725	10,087	867,815
1921	39	4,147	10,433	852,273
1922	39	4,308	14,827	1,229,632
1923	39	4,992	15,256	1,468,895
1924	39	4,728	14,392	1,562,805
1925	39	4,277	10,460	929,821
1926	39	4,327	11,148	1,159,457

По българското административно дѣление, в Горно-Джумайската околия сега влизат 39 селища; явно е, прочее, че от 1920 год. до сега всички селища сж тютюнопроизводителски, което иде да подчертае здравата уседналост на тютюневата култура в този край. Числото на тютюнопроизводителите се запазва около 4,200—4,300 души, каквото е било нормално и преди войните. Засѣтата площ се колебае над 10,000 декари, което показва на постоянството, с което мѣстните жители поддържат тютюневата култура. Впрочем това е лесно обяснимо: тютюнът се търси и се заплаща добре. Добитото количество се движи годишно около 1,000,000 кгр., с тенденция на увеличение. По-слабото производство през нѣкои години се дължи на стихийни причини: суша, градъ, поройни дъждове и др.

Горно-Джумайският производ, граничещ с Дупнишкия производ, е сходен много с него и даже го превъзхожда. Той е главно баши-балж; има и басма, но малко.

Общата характеристика на Горно-Джумайските тютюни е следната:

Аромат — силен;
Цвѣтъ — доминира свѣтло-жѣлтия;
Листъ — сръденъ, тънък и неженъ, от типът „Сагър-Дили“.
На пушене — лекъ, сладък, силно ароматичен; срещат се по-рѣдко и малко по-серт тютюни;
Горимост — легка, равномерна, нормална;
Рандеман — от 35 до 40%;
Манипулация — на широкъ пасталъ, извършена прецизно и хубаво от школувани работници.
Горно-Джумайските тютюни сж особено леки на тегло, което е от голѣмо значение за папирсната индустрия.

Редовните Горно-Джумайски партии сж с рандеман от 30 до 45% и максимума на такива партии за сега може да стигне до 7—800,000 кгр. Нормалните макули имат рандеман от 30 до 60%;

като изключение се срѣщатъ максули съ максималенъ рандеманъ отъ 70—80% (с. Хисарлъкъ), а най-слабитъ максули сж съ рандеманъ до 20%.

По-голѣми тютюнопроизводителски селища сж: Горна-Джумая — съ годишно производство до 300,000 кгр., Бараково — около 90,000 кгр., Грамада — около 60,000, Покровникъ — около 60,000, Крупникъ — около 55,000 кгр. срѣдно годишно производство. За отбелязване е, че тѣзи 5 селища лежатъ между 300—500 м. надъ морската височина. Други села съ производство до 50,000 кгр. годишно сж: Падешъ, Бистрица и Селище, — които лежатъ на 500—700 м. надъ морското равнище; с. Желѣзница, Хасарлъкъ, Симитли, Логодашъ, Дъбрава, Сърбиново, Лешко, Кърджиево, Струмишки чифликъ иматъ срѣдно годишно производство отъ 30,000 до 45,000 кгр. и тютюнищата имъ лежатъ отъ 300—700 м. надъ морското равнище.

Села известни съ най-хубави тютюни сж: Хасарлъкъ, Сърбиново, Бистрица, Желѣзница, Бараково, Падешъ, Крупникъ и др., тютюнищата на които лежатъ главно между 300 до 500 м. надъ морското равнище.

Горно-Джумайскитъ тютюни сж търсени въ миналото и сега отъ Америка и Англия и сж едни отъ най-ароматичнитъ ориенталски тютюни.

3. Мелникъ—Петричъ.

Тютюнопроизводителниятъ районъ, известенъ подъ това име, лежи въ долината на рѣка Струма и притоцитъ ѝ, — рѣкитъ Струмица, Мелнишка рѣка и Бистрица. Влизалъ е преди войната, споредъ разпредѣлението на Отоманската тютюнева режия, въ Кавалската тютюнева област, а сега спада къмъ българската Македонска област.

Мелнишката и Петричка долини сж добре защитени отъ ограждащитъ ги Пиринъ, Малешъ, Велешъ и Ченгелъ планини; въ нахоящитъ се въ тѣхъ почви преобладаватъ варовититъ наноси, по склоноветъ и долините, така че почвенитъ и климатически условия благоприятствуватъ за производството на цененъ и ароматиченъ тютюнъ.

Тютюневата култура датира отъ незапомнени времена, но тя особно се е засилила следъ войнитъ. Добритъ цени, които получаватъ тютюнопроизводителитъ, ги поощряватъ да подържатъ съ нуждното внимание тази култура: тѣ обръщатъ извънредно голѣмо внимание на по-чистата и грижлива обработка на тютюна.

Обработка се главно тютюнъ баши-балж, но има и басма.

Обща характеристика на тютюнитъ Мелникъ — Петричъ е следната:

Ароматъ — силенъ;

Цвѣтъ — преобладава жълтеникавиятъ при баши-балж, а басмитъ иматъ повече червеникавъ цвѣтъ;

Листъ, — тънъкъ, неженъ, съ срѣдна голѣмина, — отъ типа „Сагъръ-Дили“, — басмата е истинска дребнолистна, добре заоблена;

На пушене — мекъ, сладъкъ, силно ароматиченъ; срѣщатъ се и сладко — сертъ тютюни, но по-рѣдко;

Горимостъ — легка, равномерна за баши-балж; басмитъ иматъ срѣдна горимостъ;

Рандеманъ — отъ 30 до 35%;

Манипулация — на широкъ пасталъ, извършена прецизно и съ вкусъ, отъ школувани работници;

По-голѣми тютюнопроизводителски селища сж: Петричъ — съ срѣдно годишно производство отъ 250—300,000 кгр.; Св. Врачъ — около 100,000 кгр.; Мелникъ, Петрово — около 50,000 кгр.; Склаве — около 40,000 кгр.; Бѣлица — около 30,000 кгр., Хърсово и Коларево — около 25,000 кгр.; — тютюнищата на всички сж разположени отъ 100 до 500 м. надъ морското равнище.

По-добритъ тютюнепроизводителски селища сж: Петричъ, Св. Врачъ, Мелникъ, Петрово, Склаве, Бѣлица, Хърсово, Бѣлово, Горна-Сушица, Деро-Мисилимъ, Манджово, Джугурово, Черешница, Ковачево, Любова, Долни-Орманъ, Елешница, Коларово, Старчево, Скрытъ, Демидово и др., — тютюнищата на всички тѣзи селища лежатъ главно до 500 м. надъ морското равнище.

Хубавитъ максули сж съ рандеманъ отъ 30 — 35% и повече, до 70%, а по слабитъ сж съ по 15 до 20% рандеманъ. Редовна партия, при нормаленъ процентажъ и прецизна класификация, може да има рандеманъ отъ 30 до 40%.

Наличнитъ данни за 1915 год. показватъ, че тютюнопроизводството въ района презъ време на войната е било слабо застъпено, което се обяснява съ близостта на този районъ до боевата линия. Въ Мелнишко е имало седемъ тютюнопроизводителски села съ 83 тютюнопроизводители, съ 194 декара засѣта площъ и годишно производство 9,949 кгр. Въ Петричко за сжщата 1915 год. тютюнътъ се е обработвалъ само въ три селища (Петричъ, Елешница и Коларово), отъ 108 тютюнопроизводители, съ засѣта площъ отъ 340 декара и годишно производство 22,968 кгр. Тютюнопроизводството следъ войната се е развивало въ следнитъ размѣри:

Мелнишка околия

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизв-ли брой	Засѣта площъ декара	Годишно произв. килограма
1920 . . .	47	1,292	3,940	284,724
1921 . . .	41	1,140	3,530	223,198
1922 . . .	54	2,451	8,465	653,510
1923 . . .	54	3,512	10,799	831,169
1924 . . .	61	3,384	9,392	849,337
1925 . . .	58	2,591	7,000	578,523
1926 . . .	56	2,486	8,100	916,497

Петричка околия

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизв-ли брой	Засѣта площъ декара	Годишно произв. килограма
1920 . . .	17	702	2,561	193,095
1921 . . .	10	495	1,688	108,845
1922 . . .	28	1,320	9,678	359,738
1923 . . .	58	2,951	8,761	674,721
1924 . . .	52	2,457	7,528	507,588
1925 . . .	34	1,855	4,843	349,842
1926 . . .	32	1,644	4,670	446,262

Като се има предъ видъ, че по брой тютюнопроизводителскитъ селища въ дветъ административни околии не се много различаватъ — Мелнишката околия има 62 селища, а Петричката 58; — то горнитъ цифри ни показватъ, че тютюнопроизводството въ Мелнишко, въ сравнение съ Петричко, се повече засилва. За това ясно говорятъ както броя на тютюнопроизводителскитъ селища, числото на тютюнопроизводителитъ, така и почти двойно по-голѣмата засѣта площъ въ Мелнишко. Знае се, че по-старъ тютюнопроизводителски районъ е Петричкиятъ, а Мелнишкиятъ бѣ известенъ съ лозарството си и прочутото мелнишко вино и че тютюнопроизводството въ него е по-ново и се засили следъ войнитъ. Засилването на тютюнопроизводството въ Мелнишко се обяснява съ това, че следъ унищожение на лозята отъ филоксерата, мнозина ги замѣниха съ тютюнъ. Вънъ отъ това се указа, че тамъ гдето се получаваше известното по своя ароматъ и гжстота Мелнишко вино, вирѣе ароматиченъ и богатъ съ смолисти вещества тютюнъ, каквато е Мелнишката басма.

Годишното производство на тютюнопроизводителскиятъ районъ Мелникъ—Петричъ възлиза на около 1,000,000 кгр. Поради свѣтлиятъ си цвѣтъ, добриятъ си ароматъ на пушене и сравнително лекото си тегло, тютюнитъ на този районъ сж добре известни на европейскитъ тютюневи тържища и се търсятъ не само въ Европа, но и въ Америка.

4. Неврокопъ.

Тютюневиятъ районъ, известенъ подъ това име, е разположенъ въ долината на рѣка Мѣста, между Пиринъ планина и южнитъ разклонения на централнитъ Родопи. До присъединяването му къмъ България, споредъ разпредѣлението по Отоманската тютюнева режия, е спадалъ къмъ Кавалската тютюнева област, а сега влиза въ българската Македонска област. На югъ граничи съ Драмско: Просеченъ (Persitschan) и Зѣхна (Zichna) и комбинирането на тѣзи произходи съ Неврокопъ е естествено, понеже тютюнитъ се сходятъ.

Хубавото южно изложение, преобладаващата варовита почва, по-голѣмото влияние на морето по долината на рѣка Мѣста за продължително и топло лѣто, създаватъ отлични условия за вирението на финни и ароматични тютюни.

Обработва се главно баши-балж, съ жълтъ цвѣтъ, подобно на Горно-Джумайскиятъ тютюнъ, но не толкова свѣтълъ като него; произвежда се и басма, но по-малко.

Общата характеристика на Неврокопскитъ тютюни е следната:

Ароматъ — силенъ;

Цвѣтъ — преобладава жълтиятъ при тютюнитъ баши-балж, а басмитъ сж повече жълто-червеникави;

Листъ — тънъкъ, неженъ, съ сръдна голѣмина, отъ типътъ „Сагъръ-Дели“; басмата е истинска, дребнолистна, добре заоблена;

На пушене — мекъ, сладъкъ, силно-ароматиченъ; сръщатъ се и сладко-сертъ тютюни, повече въ басмитъ;

Горимостъ — силна, равномѣрна;

Рандеманъ — отъ 30 до 35%;

Манипулация — на широкъ пасталъ, извършена прецизно и съ вкусъ отъ школувани работници; басмата се манипулира като истинска басма.

Тютюнопроизводството въ района е много старо и датира отъ незапомнени времена. Поддържа се съ постоянство и усърдие, което заслужаватъ добре плащанитъ и търсени неврокопски тютюни. Въ този край, както и въ Кърджалийскиятъ, липсватъ удобни превозни сръдства.

Споредъ Д-ръ Карлъ Мюлеръ*) презъ 1910 год. въ Неврокопско е имало 80 тютюневи селища, съ 6,112 тютюнопроизводители, съ 11,338 дялюма засѣта площъ и годишно производство — 1,578,600 кгр.

Презъ 1915 год., презъ време на войната, тютюнътъ се е произвеждалъ въ 36 тютюневи селища, отъ 1,933 тютюнопроизводители, съ 5,804 декара засѣта площъ и съ годишно производство едва 423,098 кгр. Слабото производство презъ 1915 год. се обяснява съ несигурното положение на този районъ, поради близостта му до боевата линия.

Отъ 1920 до 1926 год. включително, размѣра на производството на тютюна се е движилъ както слѣдва:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизв-ли брой	Засѣта площъ декара	Годишно произв. килограма
1920 . . .	60	4,276	10,971	1,267,164
1921 . . .	52	4,244	9,205	781,135
1922 . . .	62	5,569	14,652	1,340,983
1923 . . .	65	7,073	18,493	1,944,102
1924 . . .	65	8,190	19,139	1,753,577
1925 . . .	62	6,030	13,660	1,119,679
1926 . . .	57	5,713	13,719	1,494,157

Горнитъ цифри показватъ, че отъ тютюневитъ райони на българската Македонска област, тютюневата култура е най-силно развита въ Неврокопско, а общо взето за басейна на рѣкитъ Струма и Мѣста този районъ следва следъ Дупнишкиятъ районъ. Сравнени данитъ отъ 1926 год. съ тѣзи отъ 1910 год., ясно се вижда, че тютюнопроизводството въ Неврокопско е достигнало нормалното си положение преди войната.

По голѣмитъ тютюнопроизводителни селища сж: Неврокопъ — съ сръдно годишно производство надъ 300,000 кгр.; Долна Сингартя, Мусамица — около 100,000 кгр.; Гърменъ, Копривленъ, Джбница — около 50,000 кгр.; Фустаня, Блатска, Гайтаниново, Фотовица — отъ 30 до 40,000 кгр.; Вълкоселъ, Марчево, Либяхово, Ковачевица, Горна Сингартя — около 20 до 30,000 кгр.; — тютюницата на всички лежатъ между 500 и 700 м. надъ морското равнище.

Най-добритъ тютюнопроизводителски села сж: Блатска, Джбница, Фустаня, Гърменъ, Гайтаниново, Петраликъ, Неврокопъ, Вълкоселъ, Годешево, Слащенъ, Фотовица, Марчево, Абланица и други, — тютюницата на които лежатъ отъ 500 до 1000 м. надъ морското равнище.

Рандемана на най-добритъ макули достига до 60—70%, а слабитъ сж съ по 15—20%. Редовнитъ партиди, при нормаленъ процентажъ и строга класификация, може да достигнатъ и до 40% рандеманъ.

*) Д-ръ Карлъ Мюлеръ — Производство, обработване и търговия съ тютюнъ въ Европейска Турция, а сега нова България — София 1913 год.

Срѣдното годишно производство, при нормална реколта, възлиза въ Неврокопския районъ отъ 1 милионъ до 1,200,000 кгр. Неврокопските тютюни сж много добре известни отъ старо време и се ползватъ заслужено съ това добро име, което сж придобили на западнитъ тютюневи тържища; тѣ сж равнотени въ качествено отношение съ драмските тютюни. Търсятъ се най-много за подправка на папириснитъ хармани.

* * *

Когато се разглеждатъ тютюнитъ въ басейна на рѣкитъ Струма и Мѣста, трѣбва да се каже нѣщо и за развоя на тютюнопроизводството въ още два тютюневи района, въ които тютюнопроизводството е сравнително по-ново и не е напълно още установено. Това сж районитъ — едина въ долината на рѣката Струма (Кюстендилъ), а другиятъ въ долината на рѣката Мѣста (Разлогъ).

Кюстендилъ е главниятъ български овощарски центъръ, разположенъ въ горното течение на рѣка Струма. Богатата, напоителна мрежа отъ многобройнитъ и притоци, които се спущатъ отъ оградящитъ и запазващи го отъ студени и силни вѣтрове Осоговска и Коньова планини, подържатъ винаги, даже и въ най-голѣмитъ горещини, една омекчителна и напоителна влага, която дава буйна растителностъ.

Тютюнопроизводството преди войната е било по-слабо развито. Презъ 1910 год. е имало 12 тютюнопроизводителски селища съ 398 тютюнопроизводители, съ 1604 декара засѣта площъ и 102,896 кгр. производство. Презъ войната — въ 1915 год. броятъ на тютюневитъ селища достигна до 32, тютюнопроизводителитъ до 1433, засѣтата площъ до 3,861 декара и годишното производство се увеличи на 179,731 кгр.

Следъ войната обаче, тютюнопроизводството се е увеличило още повече и развоя му се вижда отъ следнитъ данни:

Реколта год.	Селища брой	Тют-произ-ли брой	Засѣта площъ декари	Годишно произв. килограма
1920 . . .	60	4,368	11,479	631,422
1921 . . .	60	3,489	7,301	461,203
1922 . . .	70	5,488	13,372	716,781
1923 . . .	91	8,011	19,503	1,120,541
1924 . . .	92	7,359	17,009	1,432,834
1925 . . .	96	7,786	13,302	522,757
1926 . . .	94	4,836	7,658	431,963

Кюстендилската административна околия има 122 селища.

Известна съ сравнително по хубавитъ си тютюни е „Пияничката“ котловина, разположена въ южната страна на долината на рѣка Струма, преди да навлезе въ Дупнишката околия. Тя се намира юго-западно отъ Кадинъ мостъ по склоноветъ на Осоговската планина и по-добритъ ѝ тютюнопроизводителски села сж: с. с. Граница, Недѣлкова и Рашкова Градица, Ваксево, Еремия, Четирци, Койно, Църварица, — които произвеждатъ по отдѣлно срѣдно годишно отъ 15,000 до 30,000 кгр. Тютюнищата имъ лежатъ отъ 500 до 1,000 м. надъ морското равнище. Освенъ поменатитъ по горе селища, които минаватъ и като най-голѣми тютюнопроизводителски села въ Кюстендилско, самиятъ гр. Кюстендилъ е който има най-голѣмото годишно производство, което се движи срѣдно отъ 50,000 до 100,000 кгр.

Въобще тютюневата култура въ Кюстендилско е още на изпитание. Действително нѣкои отъ тютюнитъ на Пияничката мѣстностъ биха могли да се комбиниратъ съ по-слабитъ тютюни отъ Дупнишко, като тѣзи отъ „Горно-Поле“ и „Разметаница“, но общо взето има още доста да се работи както върху добиването на единъ единенъ мѣстенъ сортъ, така и за отглеждането на тютюна.

Разлога лежи въ горниятъ басейнъ на рѣка Мѣста. Отличава се съ умерено влаженъ климатъ. Надморското равнище на тютюнопроизвод. селища възлиза на 800 до 1,000 м.

Презъ 1915 год. е имало четири тютюнопроизводителски селища: Банско, Бачево, Дръглища и Годлево съ 15 души тютюнопроизводители, 16 декара засѣта площъ и 752 кгр. производство.

Въ 1920 год. тютюнопроизводителскитъ селища се увеличаватъ на 10 съ 392 производители, 561 декара засѣта площъ и производство отъ 18,997 кгр.

Въ 1924 год. тютюнь се е произвеждало въ всички селища на Разлога, които сж на брой 13, отъ 1,147 души производители, съ 1,694 декара и е получено количество 152,411 кгр.

Презъ 1926 год. тютюнопроизводителскитъ селища намаляватъ броя си на 10, тютюнопроизводителитъ — 624, засѣтата съ тютюни площъ спада на 807 декара и е било получено 85,536 кгр. тютюнь.

Главнитъ тютюнопроизводителски селища сж: Банско, — съ срѣдно годишно производство около 50,000 кгр.; Разлогъ — около 20,000 кгр.; Бѣлица, Годлево, Якоруда, Горно и Долно-Дръглища до 5,000—6,000 кгр. годишно производство. Тютюнищата имъ лежатъ между 700 и 1,000 м. надъ морското равнище.

Тютюнопроизводството въ Разлога, както и въ Кюстендилско, е още на изпитание. Голѣмата влага и голѣмата надморска височина пречатъ за пълното узряване на тютюна и това подценява качественоста му.

* * *

Стопанскиятъ подеъмъ, особно въ Македонската областъ, е въ голѣма зависимостъ отъ тютюневата култура, която е главниятъ по-минѣкъ за по-голѣмата частъ отъ населението.

Тютюнитъ въ басейнитъ на рѣкитъ Струма и Мѣста, благодарение на изтъкнатитъ вече търговски и технически качества, сж едни отъ най-ценнитъ. По цена тѣ идатъ следъ кърджалийскитъ басми и готовиятъ за експортъ тютюнь баши-балж се продава отъ 110 до 160 лева килограма, а басмата и до 180 лева.

България има въ този басейнъ готови съкровища, които трѣбва да бждатъ най-рационално използвани за повдигане благосъстоянието, както на мѣстното население, така сжщо и за общиятъ стопански подеъмъ на страната.

IV. Тютюнитъ въ басейна на рѣка Тунджа.

Тютюнопроизводството въ басейна на рѣка Тунджа, общо взето, е ново. Въ подбалканската си частъ, отъ Карлово до Котелъ включително, то се разви въ време на всесвѣтската война и особено следъ нея.

Подбалканскиятъ районъ въ басейна на рѣка Тунджа, като се включи и Карлово, е защитенъ на северъ отъ грамадния масивъ на Балкана и тютюницата му иматъ южно изложение. А сжщо и почвенитъ условия сж добри, тъй като пѣськливата и чекълеста почва, примѣсена гдето повече гдето по-малко съ глина, е едно отъ добритъ условия за виренето на тютюневата култура.

Разбира се, че не само това е нужно за тютюневото растение. Необходимо е и грижливо и внимателно отгледване, отначало до край. Тютюневата култура, като всѣка специална култура, си има своитъ особености, които трѣбва да се познаватъ добре.

Въ басейна на рѣка Тунджа за сега сж за отбелѣзване следнитъ тютюневи райони:

1. Казанлъкъ — Карлово,
2. Сливенъ — Котелъ и
3. Каваклий.

1. Казанлъкъ—Карлово.

Дветъ долини, включени между Стара планина и Срѣдна гора, сж извѣстни като розопроизводителски центрове.

Логично е да се допусне, че тамъ гдето може да вирѣе благоуханната роза, ще се произвежда и ароматиченъ тютюнъ. Почвата е наносна, пѣськлива и чакълеста, съ повече или по-малко глина. Що се касае до климата въ Казанлъшката и Карловската долини, необходимо е тютюневиятъ разсадъ да се сажатъ колкото се може по-рано. Отъ срѣдата на м. мартъ, трѣбва да се засѣятъ последователно 2—3 разсада, за да има запасъ, въ случай, че частъ отъ разсада се поврѣди. Къмъ края на м. май, началото на м. юний, най-късно, разсада трѣбва да бжде засаденъ вече на опредѣленитъ и подготвени за тютюнъ ниви. Само тогава е възможно беридбата на тютюневитъ листа да бжде успѣшно привършена до края на м. августъ, или началото на м. септемврий. Първиятъ по траенъ дъждъ следъ лѣтото измѣня значително температурата и въ многото дефилета на долините се случватъ често пакостни бури, които почватъ къмъ края на лѣтото. За това, колкото по-рано се прибере тютюнътъ отъ нивата, толкова по-лесно ще може да се запази.

Трѣбва да се отбелѣжи, че въ селата по политъ на Калоферскиятъ масивъ, т. е. западно отъ гр. Казанлъкъ и юго-източно отъ гр. Карлово, се произвеждатъ по-добри тютюни, отъ колкото въ останалитъ села, разположени източно отъ гр. Казанлъкъ и юго-западно отъ гр. Карлово. Това се обяснява съ по-благоприятнитъ почвени

условия и по-добрия изборъ на семе, както и съ по-грижливото отглеждане и пазене на тютюна.

По-добритъ тютюнопроизводителски селища въ Казанлъшко сж: с. с. Александрово, Борисово, Виденъ, Горно-Черковище, Габарево, Долно Сахране, Осетеново, Павелъ-Баня, Търничени, Голѣмото-Село, тютюницата на които лежатъ отъ 300 до 500 м. надъ морското равнище.

По-голѣмитъ тютюнопроизводителски селища въ Казанлъшко сж: с. с. Мъглижъ — отъ 100 до 250,000 кгр. годишно производство; Александрово, Елхово — до 50,000 кгр.; Голѣмо-Село, Ржжина, Орѣхово — до 25,000 кгр., тютюницата на които лежатъ отъ 200 до 500 м. надъ морското равнище.

По-добритъ тютюнопроизводителски селища въ Карловско сж: с. с. Минтишли, Богаза, Долни Омарбасъ, Митиризово, Горни-Омарбасъ, Доганджии, тютюницата на които лежатъ отъ 300 до 500 м. надъ морското равнище.

По-голѣмитъ тютюнопроизводителски селища въ Карловско сж: с. с. Хисаръ Кюселери — отъ 50 до 100,000 кгр. годишно производство; Синджирлии — до 40,000 кгр.; Калоферъ до 40,000 кгр.; Дуганджии до 35,000 кгр.; Долно Омарбасъ, Митиризово, Бѣгово и Кара Топракъ отъ 20 до 30,000 кгр., тютюницата на които лежатъ отъ 200 до 700 м. надъ морското равнище.

За развоя на тютюнопроизводството въ тѣзи две подбалкански долини сж известни следнитъ данни:

За Казанлъшко:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площъ декара	Годишно производство килограми
1920	27	1,654	4,485	372,495
1921	7	466	1,043	34,514
1922	9	739	1,893	105,811
1923	40	2,890	6,755	565,526
1924	41	3,142	6,604	751,450
1925	40	4,892	8,703	476,381
1926	33	3,250	3,522	270,329

Като се има предъ видъ, че Казанлъшката административна околия има 54 селища, то ясно се вижда отъ горнитъ данни, че тютюневата култура се стреми да се закрепи, наредъ съ розопроизводството, което въ последнитъ години печели на ново почва.

За Карловско:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площъ декари	Годишно производство килограма
1920	36	2,775	6,471	366,845
1921	3	90	131	10,783
1922	21	1,146	2,667	166,767
1923	48	4,951	11,551	709,527
1924	43	3,262	6,234	674,362
1925	42	3,469	5,906	375,136
1926	42	2,131	3,500	255,448

Вземе ли се предъ видъ, че Карловската административна околия има 47 селища, то ясно е отъ горнитъ цифри, че тютюневата култура се стреми да се задържи.

Климатичните и почвени условия спомагат за произвеждането на добър тютюн. Производителите в Казанлъшко и Карловско сж свикнали с отглеждането на специални култури и по-лесно се приспособяват и към тютюневата.

Казанлъшките и карловски тютюни, като търговска стока, може да се класират като полуяка и хубаво поле.

Общата характеристика на тютюните в Казанлък — Карлово е следната:

Аромат — срѣденъ;

Цвѣтъ — преобладава светлочервеникавиятъ, срѣща се и жълтеникавиятъ;

Листъ — срѣденъ, отъ типа „Сагъръ-дили“ и „Каба-кулакъ“;

На пушене — лекъ, ароматиченъ;

Горимостъ — срѣдна;

Рандеманъ — отъ 15 до 20%;

Манипулация — на широкъ и тѣсенъ пасталъ, и „отъ опашка“ — за полския тютюнъ.

Срѣдното годишно производство, съгласно горните данни, е възлизало презъ последните петъ години на около $\frac{1}{2}$ мил. кгр. и повече. Тютюнопроизводството в тѣзи две подбалкански долини е още на изпитание и е в голѣма зависимостъ отъ развитието на розовата култура, къмъ която мѣстното население има много по-голѣма опитностъ и похватъ и по-голѣма привързаностъ.

2. Сливенъ—Котелъ.

Тютюнопроизводителскиятъ районъ, известенъ подъ това име, е новъ и лежи по южните склонове и поли на Стара планина. Въ гр. Сливенъ, въ селата Бинкосъ и Струпецъ и др. сж били садени тютюни и преди 1910 г., но въ едно доста ограничено количество; въ Котленско тютюнопроизводството е сжщо ново.

За развоя на тютюнопроизводството в тѣзи две околии сж мѣрдадени следните данни;

Въ Сливенско:

Презъ 1910 г. е имало въ Сливенско петъ тютюнопроизводителски селища — Сливенъ, Бинкосъ, Струпецъ, Кара-Сарлий и Сарж-Яръ, съ 94 тютюнопроизводители, 673 декара засѣта площъ и 52,211 кгр. годишно производство. Презъ 1915 година е имало сжщо петъ тютюнопроизводителски селища, съ 107 тютюнопроизводители, 454 декара засѣта площъ и 21,521 кгр. годишно производство. А отъ 1920 до 1926 год.:

Реколта година	Селища брой	Тютюнопроизвод. брой	Засѣта площъ декари	Годишно производ. килограми
1920	12	399	1,652	119,940
1921	4	148	357	12,006
1922	5	127	573	39,474
1923	25	549	2,064	185,566
1924	33	708	2,228	181,549
1925	37	1,489	3,320	266,081
1926	26	701	1,547	115,903

Цифрите показватъ тѣзи голѣми колебания и скокове, които сж характерни за новите, неусѣднали тютюневи райони.

Въ Котленско:

Реколта година	Селища брой	Тютюнопроизвод. брой	Засѣта площъ декари	Годишно производ. килограми
1920	9	195	1,022	61,789
1921	2	23	191	4,491
1922	2	23	129	8,745
1923	14	404	1,332	98,424
1924	12	736	2,461	217,679
1925	14	938	2,492	71,608
1926	8	451	942	36,623

Като се има предъ видъ, че цѣлата Котленска административна околия брой само 17 селища, то ясно е и тука увеличението на тютюневата култура, особено презъ 1925 г. И тука се явяватъ колебанията и голѣмитъ скокове.

Почвата въ Сливенско и Котленско е наносна, отъ пѣськъ и чакълъ. И тука върлуватъ силни бури. Желателно е тука разсадътъ да се сѣе по-рано, къмъ края на м. мартъ.

Засилването на тютюнопроизводството въ този районъ се дължи на голѣмото число бѣжанци отъ разните Македонски и Тракийски тютюневи краища. Тѣ донесоха съ себе си семена отъ басми, поради което и тука, както въ Станимашко, отглеждането на басми, особено въ Котленско, е силно застѣпено.

Тютюните въ Сливенско и Котленско, като търговска стока, въ по-голѣмата си частъ се таксуватъ като полуяка и поле; — има яка и басма.

Общата характеристика на тютюните въ Сливенъ—Котелъ е следната:

Аромат — срѣденъ;

Цвѣтъ — преобладава жълтеникавиятъ, както при баши-балж, така и при басмата;

Листъ — общо взето съ срѣдна голѣмина;

На пушене — мекъ и ароматиченъ;

Горимостъ — легка;

Рандеманъ — отъ 15 до 25%;

Манипулация — на всички видове, познати въ България: басма, ярма-басма, на широкъ пасталъ, тѣсенъ пасталъ и отъ опашка.

По-добрите тютюнопроизводителски селища въ Сливенско сж разположени на две групи. Едната е по протежението на стрѣмно спускащия се склонове на Балкана, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, с. с. Бинкосъ, Струпецъ, Кара-Сарлий, Горно-Александрово и гр. Сливенъ, тютюнищата на които лежатъ на 100 до 300 метра надморска височина. Другата е по наносите на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа: с. с. Джиново, Николаево, Глуфичево и Налбантларе, тютюнищата на които лежатъ на 100 до 300 метра надморска височина.

По-голѣмитъ тютюнопроизводителски селища въ Сливенско сж: гр. Сливенъ, съ 20 до 80 хиляди кгр. годишно производство; с. с. Джиново, Глуфичево, Карсънли и Николаево — съ по 10 до 20 хиляди кгр. годишно производство; останалите села сж съ подъ 10 хиляди килограма годишно производство.

Въ Котленско по-големите тютюнопроизводителски селища сж и тѣзи съ по-хубавъ тютюнъ: с. Жеравна — съ 10 до 70 хиляди кгр.; с. Ичера и с. Медвентъ — съ 10 до 30 хиляди кгр.; с. Катунница и с. Градецъ — съ 10 до 20 хиляди кгр. и с. Садово — до 10 хиляди кгр. годишно производство.

Тютюнопроизводството въ Сливенъ — Котелъ е сжщо непостоянно. Бѣжанците, свикнали съ отглеждането на тютюня, ще продължаватъ обработването му, но мѣстното население ще се възвърне къмъ старитѣ си култури: лозя, царевица, жито, съ които е свикнало.

3. Кавакли.

При все, че този тютюнопроизводителски районъ е по-старъ, даннитѣ за него показватъ непостоянство на производството.

Отъ 1920 до 1926 год. тютюнопроизводството се е движило както следва:

Реколта година	Селища брой	Тютюнопроизвод. брой	Засѣта площъ декари	Годишно производ. килограми
1920	43	3,216	10,493	599,683
1921	23	1,229	3,061	104,643
1922	38	1,448	6,989	544,715
1923	52	4,895	12,714	1,011,616
1924	53	5,224	12,685	996,306
1925	61	6,633	17,445	1,259,521
1926	50	3,669	4,273	376,646

Почвата и климатическитѣ условия въ Каваклийско сж добри за успѣването на тютюневата култура.

По-големите тютюнопроизводителски селища сж: гр. Кавакли, съ годишно производство отъ 180,000 до 250,000 кгр.; Козлуджа, Сремъ, Синаплии, Вакъвъ, Гаджалово, Дуганово — около 30,000 до 40,000 кгр.; Казлъ-Агачъ, Мураданлии, Урумъ-Бегли — около 35,000 кгр.; Дерменъ-Виранъ, Константиново, Паша-Къой, Малкъ Мънастиръ, Соуджакъ, Шахлии, Яйладжикъ — отъ 20,000 до 30,000 кгр. срѣдно годишно производство. Тютюницата на тѣзи селища лежатъ отъ 50 до 500 м. надъ морското равнище.

По-добрите тютюнопроизводителски селища сж: Кавакли, Козлуджа, Дуганово, Шахлии, Синаплии, Арапли, Гаджилово, Сремъ, Вакъвъ, Урумъ-Бегли и др.

Каваклийскитѣ тютюни, като търговска стока, се класиратъ като *хубава полу-яка*, известна частъ отъ които следъ ферментацията, при генералната ревизия, минава въ яката.

Обща характеристика на Каваклийскитѣ тютюни е следната:

Ароматъ — срѣденъ;
Цвѣтъ — доминира червеникавия, но има и свѣтли тютюни;
Листъ — тънъкъ и неженъ, преобладава дребнолистния, типъ „Сагъръ-дели“;
На пушене — мекъ, ароматиченъ, лекъ;
Горимостъ — срѣдна;
Рандеманъ — отъ 18 до 25%;
Манипулация — на широкъ и тѣсенъ пасталъ, извършена прецизно и съ вкусъ.

Тютюнопроизводството въ Каваклийско, като се проследятъ даннитѣ за тютюнопроизводителскитѣ селища отъ 1923 г. до сега, показва една известна оседналост. Трѣбва да се обърне внимание на семето, което отъ година на година се изражда и дава все по-дребнолистъ тютюнъ, който освенъ че не е тѣй доходенъ, понеже дава малко тегло, но и манипулацията струва скъпо на търговцитѣ.

* * *

Въ басейна на рѣка Тунджа влизатъ още и районитѣ Нова-Загора и Ямболъ, отглежданитѣ тютюни въ които сж повече полски. Районътъ Нова-Загора може да се каже, че е старъ тютюнопроизводителски районъ. Има нѣколко селища, които произвеждатъ по-хубавъ тютюнъ, каквито сж тѣзи въ мѣстността „Текнето“: Червенаково (Алобасъ) и Близнецъ (Икисча), после Долно-Паничерево (Чинакчи) и Едрово (Балабанлии), находящи се все по течението на рѣка Тунджа. Общо взето, обаче малкото по-добро производство се загубва въ масата полски и грубъ тютюнъ.

Отъ 1920 год. до 1926 год. тютюнопроизводството въ Ново-Загорско се е колебало както следва:

Реколта година	Селища брой	Тютюнопроизвод. брой	Засѣта площъ декари	Годишно производ. килограми
1920	57	3,683	12,813	949,516
1921	20	945	3,108	130,053
1922	30	1,777	7,713	375,888
1923	55	3,303	10,366	1,053,088
1924	53	3,459	10,546	949,119
1925	64	3,777	11,235	517,315
1926	34	1,959	5,129	451,056

Като се има предъ видъ, че Ново-Загорската административна околия има 65 селища, то явно се вижда увеличенето презъ 1925 год., когато всички селища почти се заематъ съ тютюнопроизводството. Цифритѣ показватъ характернитѣ колебания на едно неустойчиво напълно тютюнопроизводство. То се поощрява въ Ново-Загорско отъ дветѣ тютюневи фабрики въ гр. Нова-Загора. И действително, ново-загорскитѣ тютюни се употребяватъ за вътрешната консумация. Като експортна стока могатъ да служатъ само за Египетъ, тѣй като сж сертъ на пушене, — да замѣстватъ китайскитѣ тютюни, на които вносътъ тамъ напоследъкъ е много ограниченъ.

Ямболъ. До 1909 год. въ Ямболъ тютюнопроизводството бѣше по-слабо развито. Презъ 1915 год. е имало 12 тютюнопроизводителски селища, съ 134 тютюнопроизводители, съ 553 декара засѣта площъ и 12,643 кгр. годишно производство.

Презъ войната и особно следъ нея, отъ 1920 год. до 1926 год. тютюнопроизводството се е колебало както следва:

Реколта година	Селища брой	Тютюнопроизвод. брой	Засѣта площъ декари	Годишно производ. килограми
1920	14	434	1,102	51,062
1921	3	29	67	2,131
1922	5	75	247	14,645
1923	34	665	1,710	125,173
1924	31	667	1,527	113,454
1925	40	1,318	3,146	175,920
1926	15	108	196	12,690

Голѣмитѣ колебания въ производството, които се виждатъ отъ даннитѣ на горната таблица, показватъ голѣмата неустановеностъ на тютюнопроизводството въ Ямболско. Произвежданиятъ тютюнъ е главно полски, грубъ и сертъ на пушене.

* * *

Тютюнопроизводството въ басейна на рѣка Тунджа съ течение на времето ще се установи въ пазитѣ на Балкана и Сакаръ планина и изъ тѣзи гѣнки, които сж запазени отъ силнитѣ вѣтрове и сж изложени на припекъ, гдѣто почвата е пѣсчлива и чѣкълеста и гдѣто има стари, или „мераклии“ тютюнопроизводители.

V. Тютюнитѣ въ северно-българската областъ.

Цѣла северна България, съ изключение на западната си частъ, въ която почти не се обработва тютюнъ, се отдѣля въ една отдѣлна тютюнопроизводителна областъ. Почвенитѣ и климатически условия не сж особено благоприятни за отглеждането на тютюна. Както се спомена въ началото на настоящето, тютюнътъ изисква по-топли мѣста и при това запазени отъ студени и силни вѣтрове, каквито мѣста въ северна България сж по-рѣдки. Такива мѣста се срещатъ въ Дели-Ормана и изъ гѣнкитѣ на спущащитѣ се къмъ Дунава планински вериги на Балкана.

Старо е тютюнопроизводството само въ мѣстността на Дели-Орманъ и датира отъ преди освобождението на България. Въ останалитѣ мѣстности то се е развило много по-късно и се разви особено много следъ войнитѣ.

По настоящемъ за отбелѣзване сж следнитѣ тютюнопроизводителски райони:

1. Дели-Орманъ.
2. Варна—Провадия.
3. Плѣвенъ—Ловечъ.

1. Дели-Орманъ.

Така се нарича тази частъ отъ северо-източна България, обрасла въ голѣмата си частъ съ гора, която се простира между Шуменъ—Разградъ и новата Добруджанска граница на северо-изтокъ.

Въ това пространство тютюневиятъ районъ Дели-Орманъ включва главно административнитѣ околии Шуменъ и Разградъ. Развоя на тютюнопроизводството въ тѣзи две околии най-добре се илюстрира отъ даннитѣ, които сж дадени за тѣхъ по доле:

Въ Шуменска околия:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площъ декара	Годишно производсто килограми
1918 . . .	71	1,416	8,618	258,549
1919 . . .	56	1,420	7,838	560,837
1920 . . .	73	2,566	14,190	869,587
1921 . . .	37	949	3,599	177,811
1922 . . .	48	1,403	6,282	365,502
1923 . . .	105	3,397	13,473	1,005,576
1924 . . .	100	3,247	10,329	749,214
1925 . . .	96	2,449	4,150	131,231
1926 . . .	81	951	1,852	24,324

Тѣзи дани за производството на тютюна показватъ увеличения и колебания, присъщи на онѣзи райони, гдето тютюневата култура губи постепенно почва. Нѣкога, преди войнитѣ, Дели-Орманъ е билъ населенъ изключително съ турци и тѣ сж произвеждали тютюнъ главно за своя лична потрѣба. Това не значи, обаче, още, че изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста може да вирѣе доброкачественъ тютюнъ за износъ и то предназначенъ за западнитѣ пазари, ако и да има стари и опитни тютюнопроизводители. Намалението на тютюнопроизводството, което се вижда отъ горната таблица, подчертава най-ясно това. Дели-Орманскитѣ тютюни може да представляватъ интересъ за сега изключително за Египетскитѣ пазаръ, като замѣстващи китайскитѣ остри (сертъ) тютюни.

По-голѣмитѣ тютюнопроизводителски селища (презъ последнитѣ три години — 1924, 1925 и 1926) сж: с. Абоба — съ производство отъ 15,000 до 70,000 кгр.; Ай-Догду, Шарвинъ до 35,000 кгр.; Ембие-Сакалж, Ембие-Скендеръ до 25,000 кгр.; Ембие-Солакъ, Гьочери, Енево, Мурадалларъ до 12,000 кгр.. Тютюнищата на тѣзи селища сж разположени отъ 100 до 500 м. надъ морското равнище.

Въ Разградска околия:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площъ декара	Годишно производство килограми
1918 . . .	67	1,750	6,083	341,702
1919 . . .	44	1,670	7,902	802,500
1920 . . .	62	3,515	14,129	1,775,326
1921 . . .	41	1,650	6,037	458,772
1922 . . .	40	2,715	9,596	783,830
1923 . . .	52	6,147	5,397	1,807,234
1924 . . .	89	5,353	7,718	1,303,497
1925 . . .	92	3,165	4,318	195,323
1926 . . .	55	1,886	3,610	176,747

По-голѣмитѣ тютюнопроизводителски селища (споредъ даннитѣ за последнитѣ три години — 1924, 1925 и 1926) сж: с. Батембергъ, съ производство до 125,000 кгр. годишно; Кеманларъ, Кривня, Сѣново до 75,000 кгр.; Демирджилеръ, Дрѣновецъ, Калфа-Дере, Торлакъ, Юнусъ-Абдалъ до 55,000 кгр.; Арнаутъ, Душубакъ, Езерче, Кабакулакъ, Карагьозъ, Шекере до 25,000 кгр.. Тютюнищата на тѣзи селища лежатъ отъ 100 до 300 м. надъ морското равнище.

Тютюнитѣ въ Дели-Орманско споредъ търговската класификация сж „поле“.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Дели-Орманско е следната:

- Ароматъ — много слабъ и то въ учетовѣ;
- Цвѣтъ — отъ свѣтло-зеленъ до свѣтло-червенъ;
- Листъ — преобладава едриятъ, отъ типътъ каба-кулакъ и чиплакъ-боазъ;
- На пушене — остъръ (сертъ);
- Горимостъ — срѣдна;
- Рандеманъ — отъ 10 до 15%;
- Манипулация — на тѣсенъ пасталъ и отъ опашка (койрукъ).

2. Варна — Провадия.

До 1914 год. въ *Варненско* тютюнът е бил обработван само въ с. Аджемлеръ. Презъ последната война тютюнопроизводството въ Варненско се е разширило още въ нѣколко села — Сарж-Гьолъ, Индже-Кьой, Ени-Махле.

Въ края на всесвѣтската война и следъ свършването ѝ, тютюнопроизводството въ Варненско се е засилило значително, което се вижда отъ следнитѣ данни:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площь декари	Годишно производство килграми
1918 . . .	3	320	3,957	298,062
1919 . . .	24	289	2,166	237,628
1920 . . .	36	540	4,572	476,411
1921 . . .	25	374	2,375	176,014
1922 . . .	28	706	4,219	384,230
1923 . . .	82	3,524	16,870	1,826,469
1924 . . .	74	4,301	17,808	2,230,801
1925 . . .	75	5,339	18,949	2,074,893
1926 . . .	43	653	1,697	80,889

По-големитѣ тютюнопроизводителски селища въ Варненско (споредъ даннитѣ за последнитѣ три години — 1924, 1925 и 1926) сж: Аджемлеръ отъ 170,000 до 250,000 кгр. годишно производство; Паша-Кьой, Сараджръ около 130,000 кгр.; Дервентъ, Бѣлево (Гебедеже) — отъ 50,000 до 100,000 кгр.; Авренъ, Дишъ-Падуку, Кестричъ, Яйла — съ максимално производство до 80,000 кгр. Тютюниците имъ лежатъ отъ 0 до 300 м. надъ морското равнище.

По-добритѣ тютюнопроизводителски селища въ Варненско сж: Климентово, Аджемлеръ, Сулуджаалж, Дишъ-Падуку, Яйла, Кестричъ и др. — тютюниците на които лежатъ главно до 300 м. надъ морското равнище.

Тютюнопроизводството въ *Провадийско* е още по ново. Пръвъ опитъ за отглеждане на тютюнъ билъ направенъ въ 1911 год. въ с. Ганчево, а до тази година въ Провадийско не е било отглеждано тютюнъ.

Тютюнопроизводството въ Провадийско, както и въ Варненско се засилва и то *изведнажъ* отъ 1918 год., което се вижда отъ следнитѣ данни:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площь декари	Годишно производство килограми
1918 . . .	33	188	2,292	89,604
1919 . . .	14	109	738	54,155
1920 . . .	9	119	700	58,805
1921 . . .	6	39	281	10,599
1922 . . .	7	81	347	22,448
1923 . . .	88	1,284	4,320	392,125
1924 . . .	79	1,306	3,807	419,811
1925 . . .	91	2,738	7,700	627,816
1926 . . .	41	185	405	11,900

По-големитѣ тютюнопроизводителски селища въ Провадийско (споредъ даннитѣ за последнитѣ три години — 1924, 1925 и 1926) сж: Тюркъ-Арнауларъ — до 75,000 кгр. годишно производство; Преджа до 55,000 кгр.; Манастиръ до 40,000 кгр.; Ганчево, Ченге до 30,000 кгр.;

Кутлу до 25,000 кгр.; Мурно-Чифликъ до 20,000 кгр.; Чайлакъ, Къзълджиларъ, Елесь-Факж до 15,000 кгр. Тютюниците на тѣзи села сж разположени до 300 м. надъ морското равнище.

По-добритѣ тютюнопроизводителски селища въ Провадийско сж: Преджа, Мурно-Чифликъ, Чинге, Лопушна, Бѣлдаръ-Кьой, Кюпрю-Кьой, Чайлакъ, Казлджиларъ и др.

Тютюнитѣ въ Варна—Провадия споредъ търговската класификация, сж „поле“, среща се и полуяка.

Общата характеристика на тютюнитѣ отъ Варна—Провадия е следната:

Ароматъ — слабъ и то въ учеветѣ;

Цвѣтъ — преобладава свѣтло-червеникавиятъ, но има и свѣтли тютюни;

Листъ — преобладава едриятъ отъ типътъ „Каба-кулакъ“, има и „Сагъръ-дели“ въ по-добритѣ тютюни;

На пушене — не тѣй остъръ (сертъ), като Дели-Орманскитѣ тютюни; срещатъ се и меки (явашъ) тютюни.

Горимостъ — срѣдна;

Рандеманъ — отъ 10 до 18%;

Манипулация — тѣсенъ пасталъ и отъ опашка (койрукъ).

3. Плѣвенъ — Ловечъ.

До Европейската война опити съ отглеждането на тютюнъ сж се правели въ малкъ брой села. Въ Плѣвенско напр. въ селата Горни Джбникъ, Махалата, Вълчи Трънъ и Крушовица, а презъ свѣтската война и въ селищата: Бохотъ, Плѣвенъ, Бъркачъ, Бѣгляне и др. Въ Ловчанско най-първо е билъ отглежданъ тютюнъ въ с. Александрово, а въ 1911 год. се явява въ селата Дреновъ и Слатина.

Тютюнопроизводството въ този районъ се засилва по-късно, което най-добре се илюстрира отъ следнитѣ данни:

Въ Плѣвенско:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площь декари	Годишно производство килограми
1918 . . .	21	931	6,478	256,862
1919 . . .	27	1,433	5,171	296,617
1920 . . .	18	254	679	16,952
1921 . . .	12	132	376	13,959
1922 . . .	38	1,265	2,531	165,504
1923 . . .	28	412	806	48,742
1924 . . .	27	419	786	29,538
1925 . . .	31	599	878	33,265

По-големитѣ тютюнопроизводителски селища сж: Плѣвенъ, Ради-ненецъ — съ максимално производство презъ последнитѣ три години до 10,000 кгр.; Бохотъ, Бръшляница — до 5,000 кгр. годишно производство; Крушевица, Вълчи-Трънъ — до 3,000 кгр. — тютюниците на които лежатъ отъ 50 до 300 м. надъ морското равнище.

Въ Ловчанско:

Реколта год.	Селища брой	Тютюнопроизводители брой	Засѣта площъ декари	Годишно производство килограми
1919 . . .	27	2,418	8,791	812,223
1920 . . .	27	2,839	11,845	382,378
1921 . . .	20	866	2,374	47,254
1922 . . .	16	394	1,066	38,765
1923 . . .	45	2,873	6,454	322,354
1924 . . .	37	1,350	2,477	196,737
1925 . . .	34	897	1,987	54,489
1926 . . .	31	913	1,215	41,096

По-големите тютюнопроизводителски селища (по данните за последните три години — 1924, 1925 и 1926) сж: Александрово съ 40,000 кгр. годишно производство; Дръновъ, Деветакъ до 30,000 кгр.; Дойренци до 20,000 кгр.; Лѣтница до 15,000 кгр., — тютюницата на повечето отъ тѣзи села лежатъ отъ 50 до 200 м. надъ морското равнище.

Тютюните въ Плѣвненъ—Ловечъ, споредъ търговската класификация сж „поле“, срѣща се и полуяка.

Общата характеристика на тютюните отъ Плѣвненъ — Ловечъ е следната:

Ароматъ — слабъ и то въ учовѣтъ;
 Цвѣтъ — преобладава червеникавиятъ;
 Листъ — преобладава едриятъ отъ типъта каба-кулакъ;
 На пушене — не тъй остъръ (сертъ), като на Дели-Орманските тютюни; срещатъ се и межки (явашъ) тютюни;
 Гримостъ — срѣдна;
 Рандеманъ — отъ 10 до 18%;
 Манипулация — на тѣсенъ пасталъ и отъ опашка (койрукъ).

* * *

Развитието на тютюневата култура въ северна България е въ голѣма зависимостъ отъ това, до колко тютюнътъ ѝ може да представлява обектъ като търговска експортна стока. Упомѣна се вече, че северно-българските тютюни могатъ да представляватъ интересъ предимно за Египетското тютюнево тържище.

Данните, които сж на лице за вносътъ на българските тютюни въ Египетъ презъ последните две години отъ 1-й януарий до 31-й септемврий на 1926 и 1927 г., въ връзка съ вносътъ и на други държави, очертаватъ следното положение:

	I — IX 1926 год.		I — IX 1927 год.	
	Внесено отъ кгр.	Ег. лири	кгр.	Ег. лири
България . . .	130,929	32,752	458,434	110,036
Китай	928,010	139,607	451,548	54,528
Япония	574,617	68,942	230,455	29,949
Гърция	2,180,841	327,148	1,821,663	310,442

Горните данни показватъ, че презъ 1927 год. въ сравнение съ 1926 год. вносътъ на български тютюни се е увеличилъ съ повече отъ 400%. Трѣбва да се отбележи сжщо, че това увеличение е за смѣтка на помѣнатитъ въ горната таблица държави. До 1926 год. Египетъ накупуваше само луксозните български тютюни за подправяне на реномиранитъ египетски папириси. Отъ 1926 год. се купуватъ тютюни и отъ по-долни български произходи, които замѣстватъ сполучливо тютюните отъ далечния изтокъ, Китай и Япония. Това е едно отъ важните обстоятелства, на което се дължи увеличението на вноса на български тютюни въ Египетъ, още по-вече, че отъ 7 мартъ 1926 год. българския тютюнъ се ползва съ облагодетелствуваното вносно мито и се облага съ по 82 гроша на 1 кгр., докато тютюните, произхождащи отъ Китай и Япония, се облагатъ съ по 100 гроша на 1 кгр.

Положението на тютюновото тържище въ Египетъ и засилването износа на нашитъ слаби тютюни откриватъ една успокоителна перспектива за тютюнопроизводството въ северна България.

* * *

Като допълнение къмъ разгледанитъ вече тютюневи райони даваме данни*) за развитието на тютюнопроизводството и въ останалитъ български тютюнопроизводителни райони, производството на които не се е очертало добре и е още на изпитание.

Такива сж отъ южна България районитъ: Чирпанъ, Стара-Загора, Карнобатъ, Айтосъ, Бургасъ.

Въ юго-западна България сж районитъ: Радомиръ, Самоковъ.

Въ северна България сж районитъ: Попово, Ески-Джумая и Преславъ.

Ч и р п а н ъ.

Реколта год.	Селища брой	Тют.-производители брой	Засѣта площъ декари	Годишно производство килограми
1920	52	3,045	5,615	399,973
1923	56	3,678	8,385	658,697
1926	42	1,102	1,997	120,836

Чирпанската административна околия брой 62 селища.

С т а р а - З а г о р а

1920	64	3,866	10,928	717,209
1923	80	3,551	8,358	794,706
1926	22	464	733	47,176

Старо-Загорската административна околия брой 92 селища.

К а р н о б а т ъ.

1920	19	418	1,251	73,552
1923	49	1,363	3,244	247,991
1926	33	361	639	48,290

Карнобатската административна околия брой 58 селища.

*) Реколта 1927 година е ненормална поради голѣмата суша и данните ѝ не могатъ да послужатъ въ настоящиятъ трудъ.

Д й т о с ъ.

1920	20	355	1,403	87,507
1923	56	1,186	3,959	315,534
1926	39	875	2,369	183,223

Дйтошката административна околия брой 63 селища.

Б у р г а с ъ.

1920	7	64	156	6,287
1923	33	566	1,197	86,336
1926	16	252	309	15,846

Бургаската административна околия брой 60 селища.

Р а д о м и р ъ.

1920	10	378	996	46,455
1923	47	1,279	2,298	120,594
1926	12	104	139	6,805

Радомирската административна околия брой 82 селища.

С а м о к о в ъ.

1920	6	159	330	23,560
1923	23	1,124	2,383	180,859
1926	9	565	918	95,215

Самоковската административна околия брой 52 селища.

П о п о в о.

1920	26	792	2,608	229,467
1923	45	2,140	4,892	475,894
1926	44	981	1,352	50,515

Поповската административна околия брой 47 селища.

Е с к и - Д ж у м а я.

1920	13	234	839	45,748
1923	43	1,040	2,813	285,018
1926	41	982	1,467	29,771

Ески-Джумайската административна околия брой 47 селища.

П р е с л а в ъ.

1920	12	289	1,055	69,351
1923	26	423	1,069	75,108
1926	22	313	431	9,760

Преславската административна околия брой 40 селища.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е**Българският тютюнев произход**

(Отъ търговско-техническо гледище)

	Стр.
1. Бѣгла характеристика на тютюневото производство	1
2. Нѣколко думи за климата и почвата	2
3. Популярнитѣ видове и типове тютюни въ България	4
4. Тютюневи области и произходи	7

I. Тютюнитѣ въ басейна на рѣка Марица:**А. Пловдивскитѣ тютюни:**

а. Пловдивска яка	11
б. Пловдивска полуяка	15
в. Пловдивско поле	15

Б. Станимашкитѣ тютюни:

а. Станимашка яка	16
б. Станимашка полуяка	17
в. Станимашко поле	18

В. Хасковски (Харманлийски и Свиленградски) тютюни:

а. Хасковски балканъ	18
б. Хасковски полубалканъ	18
в. Хасковско поле	21

II. Българският тютюн въ басейна на рѣка Арда:**А. Кърджалийскитѣ тютюни „Басма“:**

1. Райково-Устово (Ахж-Челеби)	25
2. Чамъ-Дере	26
3. Егри-Дере	27
4. Акъ-Бунаръ	28
5. Дарж-Дере	28
6. Гяуръ-Дере	29
7. Кирли	30
8. Шехъ-Джумая	31
9. Султанъ-Ери	32

Б. Бали-Балийската областъ:

1. Кошу-Кавакъ	34
2. Орта-Къой	36
3. Кърджали-Балканъ	38
4. Арда-Бою	39

III Тютюнитъ въ басейна на рѣкитѣ Струма и Мѣста:

1. Дупница	42
2. Горна-Джумая	44
3. Мелникъ — Петричъ	46
4. Неврокопъ	48

Тютюнопроизводството въ Кюстендилъ и Разлогъ.

IV Тютюнитъ въ басейна на рѣка Тунджа:

1. Казанлъкъ — Карлово	52
2. Сливенъ — Котелъ	54
3. Кавакли — Елхово	56

Тютюнопроизводството въ Нова-Загора и Ямболъ.

V Тютюнитъ въ Северно-Българската областъ:

1. Дели-Орманъ	58
2. Варна — Провадия	60
3. Плевенъ — Ловечъ	61

Цифрови данни за тютюнопроизводството въ Чирпанъ, Стара-Загора, Карнобатъ, Айтосъ, Бургазъ, Радомиръ, Самоковъ, Попово, Ески-Джумая, и Преславъ.

